

Religieus-culturele achtergrond van het eiland Vlieland in het verleden en de moderniteit.

Student: Johannes W. de Boer

Anr.:763326

Scriptiebegeleider MA Religie in Samenleving en Cultuur: prof. H. Beck

Tweede lezer: dr. J. Jans

Universiteit van Tilburg, 29-08-2014





Dankwoord

Ik wil van deze gelegenheid gebruik maken om enkele personen hartelijk te danken voor hun hulp tijdens het schrijven van deze scriptie. Zonder hun bijdrage zou dit werk niet mogelijk zijn geweest.

Ten eerste wil ik mijn ouders, Jan de Boer en Maria Kammenga, bedanken voor hun steun tijdens mijn studietijd. Hun goede raad en advies is essentieel geweest voor de afronding van dit project. Hierna ben ik mijn huidige scriptiebegeleider, prof. Beck, veel dank verschuldigd voor zijn motiverende snelle werkwijze en zijn inspirerende ideeën die er voor hebben gezorgd dat de scriptie zijn uiteindelijke vorm heeft gekregen. Ook wil ik mijn eerste scriptiebegeleider, dr. D. Akerboom, bedanken, die de scriptie niet tot het einde heeft kunnen begeleiden door persoonlijke redenen. Ik ben ook veel dank verschuldigd aan het Informatiecentrum de Noordwester voor de verblijfplaats waardoor ik het onderzoek ter plekke op Vlieland kon laten plaatsvinden, de gemeente Vlieland voor de bereidwilligheid om mij toegang te verschaffen tot het gemeentelijk archief en oude documenten van de Vlielandse kerk, Vlielandse schrijver Jan Houter en dr. A. Doedens voor hun faciliterende rol waardoor ik de nodige informatie kon verzamelen waarmee deze scriptie geschreven is. Tot slot wil ik de heren Vincent Kikstra en Remco Wiersma bedanken voor hun tips, adviezen en vriendschap waardoor ik de nodige contacten heb kunnen leggen voor het starten, organiseren en het voltooien van het veldonderzoek.

Inhoudsopgave

<u>Hoofdstuk 1. Introductie - Oorsprong van de Vlielandse bevolking.</u>	p.4
1.1. Inleiding-Onderzoeksvraagstelling	p.4
1.2. Methodologie	p.7
1.3. Het ontstaan van het eiland Vlieland	p.7
1.4. Oorsprong van de eerste bewoners op het eiland	p.10
1.5. Economische en demografische banden met het vasteland	p.12
<u>Hoofdstuk 2. Religieuze kaart van het eiland Vlieland 1500 – heden. Vlielandse tradities, rituelen en volksgebruiken.</u>	p.16
2.1. Religieuze kaart van het eiland Vlieland	p.16
2.2. Volksgebruiken van Vlieland	p.21
<u>Hoofdstuk 3. Interactie tussen Vlielandse cultuur en tradities - institutionele religie.</u>	p.30
3.1. Geschiedenis van de Vlielandse kerk- functie in het dagelijks leven	p.30
3.2. Relatie van de kerk met de eilanders en Vlielandse tradities	p.33
3.3. De rol van de doopsgezinden in de Vlielandse gemeenschap	p.36
Conclusie: Religieuze diversiteit en tolerantie op Vlieland	p.38
Bibliografie	p.41
Appendix – interview Jan Houter (04-01-2012)	p.43

Hoofdstuk 1. Introductie - Oorsprong van de Vlielandse bevolking

1.1. Inleiding - Onderzoeksvraagstelling

Vlieland is in de moderne tijd een aantrekkelijk recreatieoord waar jaarlijks veel toeristen ontspanning en rust zoeken. Het staat bekend als een eiland wat comfort en bezinning biedt. De Vlielandse kerk is een monument dat al eeuwen toonaangevend is voor het dorpsbeeld van Oost-Vlieland, het enige bewoonde plaats van het eiland, dat met ongeveer 1100 inwoners ook een van de kleinste gemeentes van Nederland is. De kerk wordt nog altijd op zondagen en feesten gebruikt door de gelovigen op het eiland, eilanders en toeristen. Verder heeft het kerkgebouw ook meer seculiere bestemmingen, zoals concerten, lezingen over geschiedkundige thema's of spiritualiteit of kunstexposities. Echter, in tegenstelling tot andere eilanden van Nederland, heeft de institutionele religie nooit de vooraanstaande rol gespeeld die wel kenmerkend is voor eilanden zoals Urk of Wieringen. Er bestond en bestaat een vrijzinniger levensstijl als op de voorgenomde eilanden, wat zich uit(te) in een levendig kroegleven, een relatief lage opkomst tijdens de kerkdiensten en in het verleden onvermogen van de institutionele kerk om zijn ethische lijnen op te leggen aan de bevolking, zoals in het geval van het queesten, een soort proefhuwelijk, en heylekoppen, een vorm van karnaval, gebruiken die worden beschreven in hoofdstuk 2. Deze scriptie onderzoekt de oorsprong van deze religieuze trends en culturele eigenschappen van de Vlielandse samenleving.

Zoals gezegd is het Waddeneiland Vlieland in de moderne tijd een populaire, recreatieve bestemming voor hoofdzakelijk Nederlandse toeristen en heeft zijn plaatselijke economie hier dan ook volledig op gericht. Het eiland is een van de vijf grote Nederlandse Waddeneilanden, die alle worden gekenmerkt door woest natuurschoon, hun eigen kenmerkende gebruiken en een rijke, lange geschiedenis, die vele eeuwen teruggaat en over het algemeen goed beschreven is. Wanneer de hele geschiedenis van het eiland onder de loep wordt genomen, merkt men echter dat het tijdperk van het toerisme een klein recent deel is van de totale geschiedenis van het eiland, waaraan al vele andere tijdperken van economische bloei, armoede, geloofsjver of het ontbreken hiervan, alsmede grote verschuivingen in de werkgelegenheid zijn voorgegaan. De culturele en religieuze, geschiedkundige achtergrond van de eilanden onderling verschilt ook veel van elkaar, waardoor elk eiland ook weer zijn eigen specifieke cultuur, religieuze geschiedenis en tradities heeft en die vorm zijn gegeven door deze geschiedkundige ontwikkelingen. Deze scriptie zal zich richten op de oorsprong

van de culturele en religieuze achtergrond van het eiland Vlieland, en de factoren uitstippelen die tot de ontwikkeling van deze achtergrond hebben bijgedragen.

Tot op heden is er veel literatuur over de geschiedkundige achtergrond, de natuur en de rol van Vlieland in de landelijke geschiedenis van Nederland verschenen. Ook zijn er verschillende publicaties uitgekomen over het religieuze verleden van de eilander bevolking, die echter momentopnamen waren in de geschiedkundige tijdsstroom van het eiland. Verslagen over het multiculturele type samenleving van Vlieland gedurende de Gouden Eeuw, toen het eiland in volle economische bloei was en een passagepunt was voor de schepen van de grote vaart, alsmede over de reeds verdwenen doopsgezinde gemeenschap op Vlieland, of voorkomende twisten tussen kerkvroedschappen en burgerij worden in diverse publicaties aangetroffen, zoals het boek van A. Doedens en J. Houter, -“*Vlieland. Een Nederlandse Geschiedenis*”- (2010), of het boek van D. Vermeulen, -“*Op zoek naar Vlielands verleden*”- (1979), of in artikelen verschenen in de *Vlieland Magazine* over deze problematiek. Deze publicaties gaan echter niet dieper in, hetzij zijdelings of in eventuele opmerkingen, op de eigenlijke culturele en religieuze achtergrond van Vlieland. In de moderne tijd wordt Vlieland gezien als een plek waar vrije levensopvattingen overheersen, het kerkelijk bezoek gering is en waar de bewoners er het liefst een mentaliteit van het ‘vrije leven’ op nahouden, het beste gedefinieerd in de woorden ‘leven en laten leven’. In tegenstelling tot enkele andere eilanden, zoals Wieringen of Urk, en het grootste deel van het vasteland voor de seksuele revolutie van de jaren 60’ en 70’ van de twintigste eeuw en de daaropvolgende secularisatie, is deze vrijzinnigheid altijd een eigenschap geweest van het eiland Vlieland. De voorgenoemde boeken en publicaties gaan echter niet in op de achtergrond van deze culturele eigenschappen. Dit onderzoek probeert juist dit onderwerp te belichten en te bestuderen. De vragen die uit deze centrale probleemstelling voortkomen luiden dan ook als volgt:

“Wat is de religieus-culturele achtergrond van de Vlielandse samenleving? Door welke historische processen is deze tot stand gekomen?”

Om deze achtergrond adequaat te kunnen bestuderen is het nodig om verschillende elementen van de Vlielandse cultuur, zowel uit het verleden als tegenwoordig, te bestuderen, zoals de geschiedkundige oorsprong van de bewoners, de geschiedkundige ontwikkelingen die de cultuurvorming hebben beïnvloed, de religieuze verhoudingen op het eiland, zowel in het

verleden als heden, alsmede de volksgebruiken en rituelen, zoals deze door de eeuwen heen zijn ontwikkeld. De komende hoofdstukken zullen hier verder stapsgewijs op ingaan.

In dit eerste hoofdstuk wordt, behalve de eerdere introductie en zoals de titel al vermeldt, de oorsprong van de Vlielandse bevolking besproken. Dit als het begin van deze studie: Ik hoop licht te werpen op de achtergrond van de oorspronkelijke bewoners, van voor en tijdens de Gouden Eeuw (1600-1672) en helderheid te verschaffen over de beginselen van de cultuur en traditie van het eiland.

In de eerste alinea's zal het ontstaan van Vlieland zelf aan bod komen. De afsplitsing van Vlieland van de vaste wal door het ontstaan van de Zuiderzee en de kenmerken van de vroege Vlielandse bevolking komen hierbij aan bod. Hierna zal een schets worden gegeven van de veranderingen in de Vlielandse samenleving tijdens de Gouden Eeuw op economisch, demografisch, religieus en cultureel gebied.

Tot slot zullen de relatie en economische banden tussen Vlieland en de vaste wal gedurende de 17^{de} eeuw worden aangehaald. Deze relatie is van belang voor de begripsvorming over de houding van de eilanders jegens de overheid op de vaste wal en andere vreemdelingen. De combinatie van deze begrippen zal ervoor zorgen dat er een accuraat beeld wordt geschapen van de verschillende culturele aspecten en tradities van de vroege Vlielandse bevolking.

Hier volgt nu kort een beschrijving van de inhoud van de volgende hoofdstukken. In het tweede hoofdstuk zullen de eigen culturele en religieuze tradities van Vlieland worden beschreven. Hun origine, in zoverre deze te achterhalen is, zal worden onderzocht aan de hand van de bestaande historische bronnen, waardoor een overzicht zal worden gegeven op de herkomst en de ontwikkelingen die zij doorstaan hebben, kenmerkend voor de Vlielandse cultuur en religiositeit. Sommige van deze tradities zijn vergelijkbaar met hedendaagse tradities op andere Waddeneilanden of streken van het vasteland, bij andere kan men alleen nog hun herkomst traceren in oude gebruiken zoals die vroeger plaatsvonden op het vasteland. Beschrijving van de tradities en rituelen zullen ook inzicht verschaffen in de hedendaagse cultuur en religieuze beleving van de eilandse bevolking.

In het derde hoofdstuk wordt de interactie tussen de Vlielandse cultuur en tradities en de institutionele religie door de eeuwen heen beschreven, tot op de dag van vandaag. De wisselwerking tussen het eilandleven, de cultuurdynamieken en religieuze krachten afkomstig van de wal zullen hierbij worden bestudeerd, waardoor duidelijk wordt hoe de Vlielandse cultuur en religieuze beleving tot stand is gekomen door de eeuwen heen. Dit zal mede tot stand worden gebracht door het hanteren van een religieuze 'kaart' van de vroegere tijden tot op heden.

Tot slot worden in het vierde concluderende hoofdstuk de bevindingen van deze studie gepresenteerd, waarmee de onderzoeksvraag die hierin centraal staat wordt beantwoord. Hiermee zal het origine van de Vlielandse cultuur en in het bijzonder de religiositeit worden beschreven door middel van deze scriptie.

1.2. Methodologie

Het onderzoek is gefundeerd op literatuurstudies van eerder verschenen boeken over de geschiedenis van het eiland Vlieland en brononderzoek in oude geschriften over het eiland, alsmede in het gemeente- en kerkarchief van Vlieland. Analyse van deze bronnen leiden uiteindelijk tot de positie van de schrijver en de beantwoording van de centrale vraagstelling zoals deze wordt weergegeven in de introductie. Het grootste deel van het onderzoek heeft plaatsgevonden gedurende een verblijf van vier maanden op het eiland zelf, waarbij de schrijver de gelegenheid heeft gekregen om de hierboven genoemde archieven te onderzoeken naar bruikbaar materiaal. De informatie in het tweede hoofdstuk, wat de Vlielandse tradities bestudeert, is mede verzameld door eigen observatie tijdens deelname in de tradities. Door het ter plekke volgen van de tradities en verder literatuur- en interviewonderzoek naar de oorsprong van de tradities wordt een overzicht gegeven van de ontwikkelingen binnen deze tradities en hun cultureel-religieus belang voor de Vlielandse samenleving.

1.3. Het ontstaan van het eiland Vlieland.

In het verre verleden, ongeveer 1000 jaar geleden, zag de noordelijke helft van Nederland er heel anders uit dan tegenwoordig het geval is. Er was een aaneengesloten front van duinen, gelijk aan de huidige westelijke duinenrij van ons land, met daarachter vlak landschap, venen en bossen. In dit landschap woonden de Friezen, een volk van Germaanse afkomst. Dit volk had zich in de eeuwen na het begin van onze jaartelling verspreid over de gebieden die aan de Noordzee grensden.

De Waddeneilanden, de Zuiderzee en de Waddenzee bestonden toen dus nog niet. Wat wel bestond was het Almere, een groot meer dat ongeveer op de plek van het huidige Flevoland lag. Dit meer was met de Noordzee verbonden door middel van een rivier, de Flevo (of het Vlie). Deze rivier mondde uit in het gebied tussen Vlieland en Terschelling. De situatie was indertijd dus heel anders dan dat die nu is (Eekhof, 1851: 56).

Rond het jaar 1000 begon er verandering te komen in de geografie van Noord-Nederland. De bewoners van dit gebied werden langzaam maar zeker geconfronteerd met een groot gevaar. De zee was in aantocht. Het land had altijd al last gehad van stormvloeden en springgetijden, die er voor zorgden dat grote delen van het land onder water liepen en soms een groot verlies aan gewassen en vee aanrichtten. De zee zou direct en permanent zijn invloed doen gelden. Het zwakke punt in de noordelijke duinenrij was de monding van de rivier de Flevo. Via deze monding viel de Noordzee vaak de binnenlanden binnen als een stormvloed ervoor zorgde dat het water van de Noordzee tegen de Nederlandse kust opstuwde.

Deze vloeden zouden echter verbleken in vergelijking met twee stormvloeden in het begin van het tweede millennium. Met de Allerheiligenvloed (1170) en de Sint-Luciavloed (1287) gleed de Noordzee andermaal door de monding van de Flevo. Dit keer echter met een destructief resultaat wat geen eerdere stormvloed had achtergelaten. De Waddenzee en Zuiderzee zijn een gevolg van deze stormvloeden. Het verlies aan mensen en materiaal moet immens zijn geweest, aangezien het water voorgoed bleef staan in de gebieden die toen verloren raakten.

De stormvloeden gingen als volgt te werk: Door het uitzonderlijk hoge niveau van het water dat tijdens een springvloed wordt bereikt, spoelde er heel veel water door de monding van de Flevo naar binnen. Dit water schuurde ook gelijk de monding van de rivier dieper uit, met als resultaat een permanente in- en uitgang voor het water dat met elke vloed terugkeerde. Het resultaat van deze twee vloeden was het ontstaan van de Waddenzee en de Zuiderzee, in plaats van Almere. (Boomstra et al., 1998: 22).



(bron: <http://www.binnenbuitenpost.nl/buitenpost/geschiedenis/vroegegeschiedenis.html> 21-02-2012)

Aanvankelijk zat het deel van de noordelijke duinenrij dat vandaag Vlieland is nog vast aan Texel en zodoende bleef het eiland op staatkundig vlak georiënteerd op (Noord-) Holland. Dit is zo gebleven tot 1942, toen de Duitse bezetters besloten om het eiland bij de provincie Friesland in te delen vanuit praktisch oogpunt (*Provinciale indeling Vlieland en Terschelling*, jaar: 1950. 2052: 2-3). Het eiland was in de eeuwen daarvoor steeds afhankelijker van Friesland geworden in economische zin. En de connectie met het vasteland verliep ook via Harlingen.

Na het ontstaan van de Zuiderzee en de Waddenzee in de 12^e en 13^e eeuw hebben er lange tijden oorlogen plaatsgevonden in het nieuwe landschap, met name tussen Holland en Friesland. Deze oorlogen werden uitgevochten om de heerschappij van de nieuwe eilanden te consolideren. Uiteindelijk is Holland erin geslaagd om zijn heerschappij over Texel, Vlieland en Terschelling te consolideren en Friesland te verslaan (Eekhof, 1851: 128).

De band met de provincie Holland kan misschien in het kort het beste als volgt worden beschreven. In de Gouden Eeuw (1600-1672) was de Vlielandse economie afhankelijk van de handelsvloeden die komende van Amsterdam door het Vlie zeilden. Ook was het eiland in grote mate afhankelijk van subsidies voor de vroedschap resp. burgerlijke gemeente en de kerk, vooral in de 18^{de} en 19^{de} eeuw. Deze subsidies kwamen altijd uit de provinciale kas van Holland of uit de classis van Enkhuizen (Doedens & Houter, 2010: 213). Hierdoor kan men

de afhankelijkheid van de vaste wal goed interpreteren en plaatsen. De studie zal nu teruggaan naar de periode onmiddellijk na de grote stormvloed van de 12^{de} en 13^{de} eeuw.

1.4. Oorsprong van de eerste bewoners van het eiland.

Om de oorsprong van de eerste bewoners van het eiland Vlieland te achterhalen moet men teruggaan naar de periode van voor de stormvloed en de vorming van het eiland zelf. Over deze heel vroege tijden zijn ons weinig feiten bekend. Wel is bekend dat vanaf het begin van de geschiedschrijving over Vlieland altijd twee dorpjes worden genoemd, West-Vlieland (oftewel Westeynde, West) en Oost-Vlieland (Oosteynde, Oost) (Doedens & Houter, 2010: 16). De bewoners van deze dorpen waren van oorsprong vermoedelijk Fries.

De oorsprong van de eilanders is echter niet makkelijk te achterhalen door culturele verbanden na te gaan met andere streken in Noord-Nederland. Het eiland heeft vele eigen gebruiken en tradities die weliswaar bekend voorkomen in vergelijking met tradities van andere Noord-Nederlandse streken en eilanden, maar de Vlielandse tradities zijn in de meeste gevallen uniek.

Wat wel een nader te achterhalen rol heeft gespeeld is de economische oriëntatie op en de afhankelijkheid van het vasteland. Het eiland had een nauwe band met de vaste wal, vooral in de Gouden Eeuw, toen de Vlielandse economie dreef op inkomsten die op zee werden gegenereerd. De grote handelsvloeden die afkomstig waren uit of op weg waren naar Amsterdam moesten door het Vlie varen, de grote waterweg tussen de eilanden Vlieland en Terschelling. Maar ook de Oostzeevaart liep via dit vaarwater.

Deze vloeden stopten vaak bij het eiland om wat laatste levensmiddelen of bier en drinkwater aan boord te nemen. Er moest bakengeld betaald worden. Er konden nog laatste briefwisselingen plaatsvinden tussen commandeurs en reders. Tijdens deze onderbrekingen waren bemanningen dikwijls in een van de kroegen van Vlieland te vinden. Ook bestond er een actief loodswezen dat de handelsschepen veilig door de verraderlijke gronden van het Vlie en het Stortemelk moest loodsen. Dit handelsverkeer bepaalde ook in grote mate de samenstelling van de Vlielandse bevolking tijdens de 16^{de} en 17^{de} eeuw (Doedens & Houter, 2010: 130-132). Door de economische voorspoed kende het eiland een ongekeerde bevolkingsgroei. Geschat wordt dat tijdens de Gouden Eeuw Oost-Vlieland ongeveer 2500-3000 inwoners telde (anno 2012 heeft het dorp ongeveer 1100 inwoners) (Doedens & Houter, 2010: 78). Dit betekende een stijging van ongeveer 1500-2000 inwoners in een eeuw tijd (in

1550 bedroeg het inwonertal van Oost-Vlieland rond de 1000 inwoners). De meeste van deze nieuwe inwoners kwamen van de vaste wal. Er zijn gebrekkige gegevens over het bevolkingsaantal van West-Vlieland in deze tijd, maar in de glorie tijd waren het er ongeveer 2800. De bewoners kwamen van verschillende plaatsen uit de Nederlanden. De bevolking had een veelzijdige achtergrond. Een nauwe band had Vlieland met Amsterdam. Veel Vlielanders die commandeur (= kapitein) waren op de handelsschepen of handelaar in goederen, hadden ook een woning in Amsterdam en zodoende bestond er veel verkeer tussen de grote handelsstad en het eiland (Doedens & Houter, 2010: 131).

Deze bevolkingssamenstelling zorgde dus voor een complexe en diverse achtergrond van plaatselijke culturen en religieuze overtuigingen. Dit is ook te merken aan het Vlielandse taalgebruik. Het Vlielandse dialect is niet van Friese origine. Het staat nader tot Hollandse dialecten zoals het Tessels en het Medembliks. De belangrijke economische relatie met het Hollandse vasteland zorgde voor gedeelde sociale kenmerken.

De religieuze achtergrond van de eilanders is ook noemenswaardig. De Vlielanders waren tot de kerstening van de Friezen heidens, waarna zij óók tot het katholieke geloof overgingen. Vanaf de 10^{de} eeuw bestaan er getuigenissen over kloosters in het (nog niet overstroomde) Noord-Nederland. De kloosters schijnen veel aanzien en macht te hebben gehad. In de middeleeuwen behoorden de Willibrordkerk te West-Vlieland en de Nikolaaskapel te Oost-Vlieland tot het St. Odulphusklooster te Stavoren. Het Ludingaklooster, dat ergens rond het tegenwoordige Harlingen heeft gestaan, beschikte over grote gebieden rond de rivier de Flevo. Er bestaan ook vernoemingen naar een klooster dat op het eiland Griend moet hebben gestaan (Allan, 1857: 12-13).

De twee dorpen van West- en Oost-Vlieland vormden aanvankelijk één parochie. West-Vlieland had de rol van moederkerk; er bestond ook een kapel in Oost-Vlieland, de Sint-Nikolaaskapel. Dit kapelletje zou in stand blijven tot de bouw van de grote Nikolaaskerk die tot op heden nog bestaat (Doedens & Houter, 2010: 21). De aanwezigheid van de kerk op het eiland schijnt van groot belang te zijn geweest voor de minder bedeeden onder de bevolking, zoals weduwen en wezen. Veel Vlielandse huishoudens moesten het gedurende een lange tijd zonder de mannelijke familieleden doen (de zeevarende mannen bleven vele maanden achtereen op zee). De risico's die inherent aan dit vak zijn waren hoog. Daardoor kwamen vaak veel gezinnen in de problemen. De zeevarenden liepen altijd het gevaar om scheurbuik te krijgen of een prooi van de zee te worden. Weduwen en wezen konden dan een alimentatie vragen aan de kerk. De kerk beschikte ook over faciliteiten zoals het Armenhuis, waarin wezen en ouderen van dagen die niet meer voor zichzelf konden zorgen, werden opgenomen.

De achtergrond van de Vlielanders gezinnen in het begin van de Vlielanders geschiedschrijving schijnt dus divers te zijn geweest op het vlak van herkomst. Men zou wellicht kunnen spreken over kosmopolitisme op het kleine eiland. De zeevarende bewoners, die vaak pas eerste- of tweede generatie eilanders waren, droegen de culturele elementen van hun oorspronkelijke herkomst nog mee en brachten ook vele ervaringen en verhalen uit verre landen met zich mee naar Vlieland. De constante aanloop van zeelieden in de kroegen van het eiland moet het wereldbesef en het inzicht van de eilanders ongetwijfeld hebben beïnvloed en de ruimte van hun wereldbeeld hebben verbreed. Men zou kunnen zeggen dat door de constante bevolkingsstromen (van en naar het eiland), de bevolking pluriform en kosmopolitisch ingesteld bleef.

1.5. Economische en demografische banden met het vasteland.

Zoals hierboven vermeld waren er sterke banden met het vasteland, zowel op het demografische als het economische vlak. Men moet ze dan ook nauw verbonden zien. Veel bewoners kwamen naar Vlieland toe om daar een bestaan op te bouwen dat zich baseerde op de handelsvaart.

De oorsprong van de Vlielanders bevolking was tijdens de Gouden Eeuw dus zeer gemengd. Toch bestaan er geen vermeldingen over spanningen tussen groepen van eilanders die generaties lang op het eiland verbleven en nieuwkomers. Het schijnt dat het besef van het belang om de vrede onderling in de kleine gemeenschap te bewaren de boventoon heeft gevoerd in de onderlinge relaties. Een klassiek voorbeeld is de vertoonde solidariteit naar de doopsgezinde vluchtelingen na 1535, die een woonplek op het eiland konden vinden. De provinciale overheid van Holland heeft verscheidene pogingen gedaan om de doopsgezinden te arresteren door het verzenden van schouten, die echter geen succes hadden door onwil van de bevolking om hier mee samen te werken. In 1564, toen deurwaarder Jan Stalpaert de Friese doopsgezinde banneling Gerrit Meijersz. wilde arresteren, leidde dit tot een oploop waardoor de Stalpaert afdroop met de angst om doodgeslagen te worden (Kooi, 2005: 146). Het belangrijke aspect van harmonie en eendracht tussen de bewoners was hard nodig, ook in financiële zin. Tijdens drukke periodes moest men met elkaar samenwerken om het nodige brood te verdienen en was men van elkaar afhankelijk. Het feit dat meer mensen ook familie van elkaar was, versterkte natuurlijk deze gedachte.

Het loodswezen was ook een belangrijke bron van inkomsten gedurende de Gouden Eeuw. De Waddenzee is vanuit zijn aard een zeer veranderlijke en verraderlijke zee. De sterke stromingen die de zee kenmerken zorgden en zorgen voor een continue verschuiving van vaarwateren en ondieptes waardoor het navigeren zonder scherpe afbakening van scheepvaartroutes onmogelijk is. Hierdoor is een georganiseerd loodswezen een noodzakelijkheid. De bronnen die tot onze beschikking staan, getuigen van het bestaan van het loodswezen op de Waddenzee vanaf de 16^{de} eeuw. In 1551 werd de eerste officiële loodsdienst gestart (Overwater, 1981). Dit loodswezen bestond uit een afbakening van de vaarroutes door middel van betonning en posten waar loodsen, meestal afkomstig uit het zelfde gebied, aan boord van de schepen gingen om deze veilig door de verraderlijke wateren te leiden. Deze loodsen waren dus afkomstig uit streken waarlangs de vaarroute liep die Amsterdam met de Noordzee verbond. De loodsen reisden dan mee met het schip totdat het de volgende loodspost bereikte, waarna een andere loods het overnam. Bijvoorbeeld van buitenloods naar binnenloods. Vlieland had ook een belangrijke bijdrage aan de instandhouding van deze keten. Het deelde in de bijdrage van loodsen tot het scheepvaartverkeer met Terschelling. Het gebied waar de Vlielandse en Terschellingse loodsen de scheepvaart begeleidden was het Vlie en de Stortemelk. Het loodswezen vormde een belangrijke bron van inkomsten voor veel Vlielandse huishoudens tijdens de Gouden Eeuw. Tot in de 17^{de} eeuw bestond er echter geen overeenstemming over de prijzen die de loodsen konden vragen voor hun diensten. Zo kon het gebeuren dat bepaalde loodsen situaties uitbuiten voor hun eigen gewin, bijvoorbeeld bij schepen die in nood verkeerden en die niet de luxe hadden om een andere loods te vinden. Er kwam een einde aan deze praktijken toen de Nederlandse commissie van scheepvaart en pilotage de prijzen vaststelde. De soms voorkomende uitbuiting van situaties door loodsen werd hiermee vermeden. Aan de betonning zelf verdiende de Vlielandse bevolking niet veel, omdat deze altijd onder de verantwoordelijkheid viel van een van de steden die aan de Waddenzee en Zuiderzee lagen (zoals Amsterdam, Enkhuizen et cetera). Deze steden verzorgden dan de betonning over de hele vaarroute (Doedens & Houter, 2010: 142).

De visserij op Vlieland stelde ook in die tijd, net zoals tegenwoordig, niet veel voor. Er waren wat vissersboten maar deze voorzagen het eiland grotendeels in eigen behoefte. Vlieland had verder ook geen eigen producten die het exporteerde naar de vaste wal of elders. Wel leverde het vers drinkwater en bier aan de scheepvaart. Het eiland importeerde ook goederen zoals meel en gerst die nodig waren om brood en bier te produceren. Op het eiland werd vooral veel bier geconsumeerd (West-Vlieland beschikte in de 16^{de} en 17^{de} eeuw over

drie bierbrouwerijen. In Oost-Vlieland bestonden in de Gouden Eeuw 17 kroegen). Bier werd vooral in de kroegen door zeevarenden geconsumeerd, maar werd ook bij alle openbare gelegenheden en dagelijkse ontspanningsmomenten rijkelijk gebruikt. Bier was de volksdrank van de 16^{de} en 17^{de} eeuw. Hierbij moet wel opgemerkt worden dat het doorsnee bier uit die tijd een lager alcoholpercentage had dan in de tegenwoordige tijd. De verdiensten uit de horeca schijnen ook toen een van de peilers te zijn geweest waar het eiland economisch op dreef (Doedens & Houter, 2010: 68).

Tot zover het overzicht van het economische verkeer dat het eiland in stand hield in de periode van de 16^{de} en de 17^{de} eeuw en voor zover er bronnen tot onze beschikking zijn. De sterke gerichtheid op de zee had directe invloed op het levenspatroon van de eilanders. Men kan tussen de eilander huishoudens een scheiding maken tussen twee levenswijzen. De ene is die van huishoudens waarvan het hoofd van de familie voor vele maanden elk jaar op zee was. De andere is die waarvan het hoofd permanent op het eiland aanwezig was of slechts met korte tussenpozen op zee was.

De eerste categorie van huishoudens is die van zeevarenden. In de Gouden Eeuw waren zeevarenden meestal maanden achtereen op zee. De handelsschepen voeren in het begin van de lente uit en keerden in de herfst terug. De Oost-Indiëvaarders waren een klasse apart. Deze keerden vaak pas na een of meerdere jaren terug. Bovendien was het varen op zee in die tijd een veel gevaarlijker beroep dan dit tegenwoordig het geval is. Schipbreuk, ziekte en piraterij maakten het beroep zeer onveilig. De gevolgen van deze rampen, wanneer deze zich voordeden, waren vaak catastrofaal voor het overgebleven deel van de familie op het eiland. Huisvrouwen met huisraad en kinderen waren dan vaak gedwongen om alimentatie aan te vragen bij de kerk of de vroedschap (burgemeestersraad) en vervielen tot verregaande staat van armoede. De tweede categorie van huishoudens waren die van eilanders die permanent of met tussenpozen op het eiland verbleven en op het eiland hun bestaan verkregen. Dit waren ambtenaren, kroegbazen en horecapersoneel, loodsen, vissers etc. Deze beroepen konden beschouwd worden als veiliger dan de grote zeevaart.

De bestaanswijze van de eilanders die permanent op Vlieland aanwezig waren was dus bijna uitsluitend gericht op de inkomsten die het verkeer van de handelsschepen genereerde. Het was belangrijk om de vrede onderling te bewaren om te kunnen optreden als een front naar de voorbijgangers. Indien er vergrijpen plaatsvonden, probeerde de gemeenschap deze meestal zelfstandig op te lossen, door tussenkomst van de kerk of de gemeente. Het oplossen van onderlinge kwesties was in het belang van de hele plaatselijke bevolking. Qua psychologisch effect bepaalde deze samenhang dus ook de mentaliteit van de eilander

bevolking. De bewoners moesten met elkaar de strijd tegen de natuur voeren die het eiland bedreigde. Ook moesten zij in samenwerking met elkaar hun brood verdienen. Het bestaan van de bevolking was gebaseerd op onderlinge solidariteit en samenwerking. Voorbeelden zijn de strijd tegen de natuur bij West-Vlieland, waar men nog tevergeefs geprobeerd heeft om dijken te plaatsen die het wegspoelen van het dorp moesten verhinderen (Schoorl, 2000: 605), of de sociale vangnetten in Oost-Vlieland in de vorm van het armenhuis

De antropologische samenstelling van de bevolking, voor zover mogelijk te achterhalen, was in de periode voor de Gouden Eeuw Fries. Vanaf het moment dat de Vlielandse bevolking door de overstromingen van de 12^{de} en 13^{de} eeuw van het vasteland werd gescheiden leidden de eilandbewoners een vrij geïsoleerd bestaan. Dit veranderde echter naarmate de Gouden Eeuw dichterbij kwam. Door het toenemende handelsverkeer door de Zuiderzee kwam het eiland in een periode van economische bloei terecht. Dit had ook een direct effect op de samenstelling van de bevolking. Veel handelaren uit Holland vestigden zich op Vlieland om mee te kunnen profiteren van de lucratieve positie van het eiland als bevoorradere van de handelsvloeden. Meerdere eilanders vertrokken naar Hollandse steden zoals Amsterdam en Enkhuizen om vergelijkbare redenen. De eilandse bevolking was ten tijde van de Gouden Eeuw zodanig van gemengde oorsprong dat er moeilijk gesproken kan worden van een uniforme herkomst. Dit had ook zijn effect op het taalgebruik van de bewoners.

Het eiland heeft, voor zover mogelijk te achterhalen, altijd zijn eigen dialect gehad. Het is niet bekend of er ook verschillen waren tussen de West- en Oost-Vlielandse tongval. In ieder geval was (en is) het een dialect dat weinig met het Fries te maken heeft. Het heeft gedeelde kenmerken met Hollandse dialecten zoals het Wierings. De herkomst van dit dialect is mogelijk te wijten aan de nauwe economische en demografische banden met de provincie (Noord-) Holland zoals die hierboven beschreven zijn. De menging van de bevolking zorgde voor een continue verandering in taalgebruik die uiteindelijk zou leiden tot het karakteristieke Vlielandse dialect.

Hoofdstuk 2. Religieuze kaart van het eiland Vlieland 1500 – heden. Vlielanders tradities, rituelen en volksgebruiken

2.1. Religieuze Kaart van het eiland Vlieland

De religieuze kaart van het eiland Vlieland, oftewel het overzicht op de aanwezigheid en invloed van religieuze instituten en denominaties op het eiland, is behulpzaam voor het begrijpen van de relatie tussen kerkelijke en politieke overheid op het eiland, maar ook van die tussen deze plaatselijke overheden en die van de wal, waar de instandhouding van goede betrekkingen essentieel waren voor het overleven en het welzijn van de Vlielanders samenleving. Het schetsen van een religieuze kaart is ook nuttig voor het onderzoek naar veranderingen in Vlielanders rituelen en (volks)gebruiken; door veranderende religieuze invloeden worden de rituelen vanzelfsprekend ook beïnvloed, omdat rituelen meestal zelf religieus van aard zijn. Volksgebruiken worden op hun beurt beïnvloed door veranderingen in gedeelde religieuze, politieke of ideologische opvattingen binnen de bevolkingsgroep. Zogenaemde mentaliteitsveranderingen zijn dus onderhorig aan het tijdsverloop en zijn dynamisch. Op Vlieland is dit niet anders geweest. De religieuze kaart van Vlieland zal, werkend met de bestaande bronnen, beginnen bij de middeleeuwen (ca. 1300) tot op heden, en verdeeld worden in de volgende periodes: a. het Katholieke tijdperk: 1300 – ca. 1550, b. De Vlielanders Gouden Eeuw: 1550 – 1750, c. de Vlielanders periode van krimp en armoede: 1750 – 1945 en d. moderniteit en economische groei: 1945 – heden.

a. Het Katholieke tijdperk: ca. 1300 – ca. 1550.

Over deze periode is relatief het minst bekend uit de bestaande bronnen en documentatie. Zeker feit is dat gedurende deze hele periode de bevolking van het eiland katholiek was. Het kerkelijke leven vond plaats in de kerken en kapellen die aanwezig waren in de twee dorpen, de Willibrorduskerk en een Sint-Antoniuskapel te West-Vlieland, alsmede de Sint-Nikolaaskapel te Oost-Vlieland, de voorganger van de Nikolaaskerk, die tot op heden bestaat. De kerken op Vlieland hadden sinds oudsher al uitgebreide contacten met de kerken en kloosters aan de wal, die ook over bezittingen op Vlieland beschikten. De Sint-Nikolaaskapel was bijvoorbeeld bezit van de Staverse Sint-Odulphusabdij uit de negende eeuw. Het bij Harlingen gelegen Ludingaklooster beschikte ook over een uithof, of boerderij, in of ten zuiden van (West?)Vlieland (Grijpink, 1937: 137). Bestuurlijk en kerkelijk was Oost-Vlieland

onderhorig aan West-Vlieland; beide dorpen vormden één bestuurlijke en kerkelijke eenheid. Pas in 1597, toen de katholieke kerk al een poosje geen permanente aanwezigheid meer had op Vlieland (het laatste katholieke echtpaar overleed in 1571), zou de kerk van West-Vlieland zijn eigen vroedschap krijgen¹.

De religieuze uniformiteit op Vlieland zou pas in het begin van de 16^{de} eeuw worden verstoord; men zal snel te maken hebben gekregen met protestanten. De eerste directe verandering vond plaats door toedoen van de doopsgezinden of mennonieten, volgelingen van de uit Witmarsum afkomstige pastor Menno Simonsz., die zich als volwassene liet dopen in 1535. Doopsgezinden leefden over het algemeen teruggetrokken en wezen de gewapende strijd en de kinderdoop af. De overheid accepteerde deze afsplitsing niet en begon al gauw met de vervolging van doopsgezinden. Sommigen van de vervolgte doopsgezinden weken uit naar Vlieland, waar hun leer blijkbaar leidde tot veel bekeerlingen. Vanaf 1535 begint een onrustige periode voor het eiland, gedurende welke de provinciale overheid van Holland (waar Vlieland toen deel van was) meerdere keren besloot in te grijpen op het eiland, door middel van arrestatie van de doopsgezinden (Kooi, 1912:146). Deze plannen werden in alle gevallen vrijdeld, waarna Vlieland snel bekend werd als wetteloos. Diverse schouten voltooiden hun termijnen niet of werden ontslagen (Doedens & Houter, 2010: 38). De Vlielandse bevolking hield het been stijf tegen de overheid. Rond het einde van deze periode, in 1550, was de kerkgemeenschap op Vlieland ook al opgehouden met het betalen van het *cathedricatum*, de verplichte geldbijdrage aan het bisdom van Utrecht, in 1545. (Kooi, 1912:194).

b. De Vlielandse Gouden Eeuw (ca. 1550 – 1750)

De eerste Vlielandse Gouden Eeuw was de eerste periode van grote economische bloei van het eiland, maar ook die van de grootste veranderingen (cultureel, religieus en geografisch). Deze periode begon met onrust op Vlieland, mede door geloofstwisten en de jacht van de provinciale overheid op de reeds aanwezige doopsgezinde gemeenschap op Vlieland.

Zoals eerder gezegd was men op Vlieland gestopt met het betalen van de periodieke kerkbelasting, het *cathedricatum*, aan het bisdom Utrecht, in 1545. In 1571 overleed het laatste echtpaar dat katholiek begraven wilde worden te West-Vlieland (Vermeulen,

¹ Zie ook "De Nederlands Hervormde Kerk van Vlieland. Feiten, historie, restauratie". <http://www.vlieland-info.nl/kerk.html> (20-06-2014)

1979:179). Vanaf 1575 hoorde Vlieland bij de gereformeerde classis van Enkhuizen². In 1568, het jaar van de vlucht van de gereformeerden uit Amsterdam, vonden enkelen toevlucht op Vlieland, waarmee de eerste aanwezigheid van gereformeerden op het eiland een feit was. De beginperiode voor de gereformeerde kerk op het eiland was moeizaam; de eerste predikant, ds. Willem Gillesz. Haegendoorn, werd in 1577 uit zijn ambt ontheven en in 1578 door de synode veroordeeld als *verstoorder, scheurmaecker ende lasteraer der kercken*³. Na Haegendoorn werden twee nieuwe predikanten naar Vlieland gezonden, ds. Jacob Aukesz. Stellingwerf op West-Vlieland en ds. Heinric Pietersz. Doekman op Oost-Vlieland. De predikanten hadden echter constant ruzie met elkaar, wat uiteindelijk leidde tot de verwijdering van Stellingwerf van het eiland (Vermeulen, 1979: 180-181). De 16^{de} eeuw eindigde met de verwerving van zelfstandigheid door de Oost-Vlielandse kerk, met de samenstelling van een Oost-Vlielandse vroedschap.

De 17^{de} eeuw zou een eeuw van bloei voor Vlieland zijn, zoals al opgemerkt in het eerste hoofdstuk. De vrijzinnigheid van de eilandse bevolking, al tentoongesteld door het onvermogen van de overheid om de aanwezige doopsgezinden te arresteren en verjagen in de 16^{de} eeuw, zou verder worden geaccentueerd door de aanwezigheid van gebruiken zoals het *queesten*, beschreven en gecommentarieerd door Buchelius tijdens zijn reis naar Vlieland, en bekritiseerd door Vlielanders tot op heden langst functionerende predikant, ds. Frans Esausz. den Heussen (1624-1678), een toonaangevende persoonlijkheid voor het geestelijke leven van Vlieland gedurende de 17^{de} eeuw. Het *queesten* was een proefhuwelijk gedurende welke vrije geslachtsgemeenschap voorkwam; hierover meer in het volgende hoofdstuk. Ds. Den Heussen zou zich laten gelden als een invloedrijke persoonlijkheid op het eiland. Hij schreef enkele stichtelijke werken waarmee hij de moraal van de dorpsbewoners wilde verbeteren, waarin hij o.a. het voorgenoemde gebruik van het *queesten* bestreed als onzedelijk, in *Den Christelijcken Jongeling* (Doedens & Houter, 2010: 92). Andere werken van den Heussen zijn *Thien schriftuurlycke redenen, tot bewys, dat de jonge kinderen der Geloovigen moeten gedoopt worden* (Amsterdam, 1637) en *Den Christelycken Visscher, voorghestelt by forme van samenspreekinghe tusschen een Visscher ende Predikant* (Amsterdam, 1640). In deze werken legde den Heussen o.a. uit waarom hij voor de kinderdoop was, hoogstwaarschijnlijk bedoeld als polemieken tegen de praktijken die plaatsvonden in de doopsgezinde kerk.

Tot slot speelde ook bijgeloof een voorname rol in de levensbeschouwing van de eilanders gedurende deze tijden, een ander aspect waar de officiële kerkelijke instanties, waarmee dus

² Onderdeel van de Nederlands Gereformeerde Kerk, de enige officieel erkende publieke kerk.

³ A. E. van Eeden, Over Vlielandse Predikheren. In: *Vlieland Magazine*, 9/1 (april 1991) pp. 42-46.

ook den Heussen, het moeilijk mee hadden op het eiland. Er zijn meerdere vermeldingen van dorpelingen die het met elkaar aan de stok hadden gekregen vanwege vermoedens over hekserij of duivelsaanroeping (Vermeulen, 1979: 238-239). De hierboven geschetste religieuze situatie zou tot het midden van de 18^{de} eeuw ongewijzigd blijven op Oost-Vlieland; de verwoesting van het Westeynde in 1736 zou hier niet veel invloed op hebben. Het dorp aan de westelijke zijde van het eiland verging in dat jaar door de verplaatsing van het westelijke deel van het eiland naar het zuiden, waardoor de duinenrijen rond het dorp waren losgeslagen en de zee uiteindelijk het dorp bereikte. De doopsgezinde gemeenschap zette zijn bestaan vredig voort, al dan niet tot op zekere hoogte geïsoleerd van de rest van de eilanderbevolking. De gereformeerde kerk zou eenzelfde rust ervaren in zijn geloofsleven. Het einde van de Vlielandse Gouden Eeuw zou hier echter snel verandering in brengen.

c. 1750 – 1945: Periode van krimp en armoede

Vanaf ca. 1750 verslechterde de economische omstandigheden op het eiland snel, wat veel implicaties zou hebben voor het leven op het eiland en het religieus besef van zijn bewoners. De eerste grote verandering tijdens deze periode is een sterke bevolkingskrimp op het eiland. Het wordt geschat dat ten tijde van het hoogtepunt van de Vlielandse Gouden Eeuw, omstreeks 1650 – 1700, het inwonertal van Vlieland rond de 2420 á 3035 inwoners moet hebben gelegen⁴. In 1929, het demografisch dieptepunt van Vlieland, bedroeg de bevolking nog maar 390 zielen (Van Ditzhuyzen, 2004 :36). Dit had te maken met de eerder beschreven verdwijning van West-Vlieland en de langzame afname van het inwonertal van Oost-Vlieland door de voortdurende economische malaise, veroorzaakt door verplaatsing van de Vliederen naar het oosten, waardoor veel schepen Vlieland links lieten liggen.

De grootste ontwikkeling in het religieuze leven gedurende deze tijd is het verdwijnen van de doopsgezinde gemeenschap. Vanaf 1750 nam het ledental van de gemeente snel af; de laatste doopsgezinde predikant, Adriaan Vreijer (1778-1798), diende in zijn hele loopbaan maar aan zes dorpelingen de doop toe (Vermeulen, 1979: 178). In 1808 waren er nog maar

⁴ Het dorp West-Vlieland bracht in 1651 2.260 gulden aan pacht en belastingen op, en wetende dat in 1650 de gemiddelde lastendruk in Holland 22.50 p.p. per jaar was, en dat in 1644 314 huizen waren waar belasting voor betaald werd, komt het er op neer dat West-Vlieland tussen de 1.250 en 1.570 inwoners moet hebben gehad. Met behulp van een soortgelijke berekening moet Oost-Vlieland in 1644 tussen de 1.170 en 1.465 inwoners hebben gehad. De haardstedenlijst is gedigitaliseerd te vinden op: http://www.den-barber.nl/vpnd/bronnen/fr/oost-vlieland_index_haardsteden-1644.pdf

vier lidmaten (Loosjes, 1912: 93). Dat was ook het jaar waarin de leden ophielden met het bijhouden van het registerboek. Hierna kreeg de doopsgezinde vermaning een seculiere bestemming, eerst als kazerne van het Franse bestuur (Vermeulen, 1979: 219) en daarna als pakhuis voor de opperstrandvonder (Van der Aa, 1848: 752).

De hervormde kerk ging echter wel gewoon door met functioneren, alhoewel de belangstelling van de eilanders niet bijzonder groot blijkt te zijn geweest. In een artikel over het Vlieland geloof in een stichtelijk tijdschrift uit de jaren 20' van de vorige eeuw, *De Jonge Vrouw*, wordt een situatie van kerkelijke desinteresse geschetst onder de Vlielanders bevolking, en een evenzeer timide dominee⁵. Bijgeloof en folklore bleven echter heersen op het eiland. Gebruiken zoals de wacht bij de doden, die later in dit hoofdstuk beschreven zal worden, bleven hardnekkig voortbestaan en verdwenen pas tegen het einde van deze periode (Vermeulen, 1979: 241). Het kerkelijke leven van de eilanders werd gekenmerkt door rust (of gehele afwezigheid hiervan). Vanaf ca. 1930 begon het inwonertal van het eiland weer gestaag toe te nemen. Gedurende WOII raakte de samenleving op het eiland hevig in beroering, maar werd haar het merendeel van de ellende die men in de grote steden of in conflictzones meemaakte bespaard.

d. Moderniteit en economische groei (1945 – heden).

Het nieuwe tijdperk van economische groei, vanaf 1945 tot heden, bracht veel nieuwe religies en spirituele stromingen, die in opkomst zijn sinds de aanvang van de secularisatie in de Nederlandse samenleving sinds de jaren 60' – 70'. Met de komst van toerisme en het leger naar Vlieland, laatstgenoemden voor het na de WOII gecreëerde militaire oefenterrein op Vlieland, het Cavalerie Schietkamp (CSK), ontstond een toestroom van gelovigen van verschillende christelijke denominaties die nieuw waren voor Vlieland, zowel van gereformeerde als katholieke overtuiging (Doedens & Houter, 2010: 274). De gereformeerden zouden hun eigen plaatselijke kerk stichtten en in 1963 een kerkgebouw bouwen. Onder de *Samen-op-Weg* beweging zouden de twee plaatselijke protestantse kerken echter snel gaan samenwerken, om uiteindelijk ook gezamenlijke kerkdiensten te houden, eerst om de beurt in de hervormde Nikolaaskerk en de voorgenoemde gereformeerde kerk, daarna alleen nog in de Nikolaaskerk. Hierdoor werd de gereformeerde kerk overbodig. De kerk zou bestaan tot 1994, waarna het gebouw werd afgebroken om plaats te maken voor woningbouw. Sindsdien

⁵ Vlieland Magazine, jaargang 7/4 (1988), pp. 34-38.

houden de protestantse kerken gemeenschappelijk hun kerkdienst in de Nikolaaskerk (Doedens & Houter, 2010: 277). Behalve protestantse gelovigen, zijn er ook atheïsten, bedrivers van wicca en andere vormen van hekserij, alsmede Oosters – Orthodoxe christenen. De Oosters-Orthodoxe christenen zijn de laatste ‘aanwinst’ op de religieuze kaart van Vlieland, die op het eiland zijn aangekomen als vluchteling tijdens de Balkancrisis, in 1997. Deze diversiteit, samen met de culturele en religieuze erfenis uit het verleden, maakt Vlieland tot een religieus dynamische samenleving waarvan de gebruiken en rituelen door de eeuwen heen veranderden en evolueerden naar hun huidige vorm.

2.2 Volksgebruiken van Vlieland

In het vorige deel van het hoofdstuk zijn de ontwikkelingen binnen de religieuze kaart van Vlieland door de eeuwen heen aan bod gekomen. Het eiland kent, naast zijn eigen typische taal en sociaal contract, ook verschillende unieke culturele gewoontes en tradities. Sommige daarvan zijn eeuwenoud, andere vrij jong, maar ook zijn enkele verdwenen. In dit deel van het hoofdstuk zal een beschrijving worden gegeven van deze gebruiken en hun herkomst en achtergrond. De voornaamste gebruiken die het eiland kent en heeft gekend zijn de volgende:

1. Sinterklaasfeest en opkleden – het heylekoppen,
2. Het Pierepauwen,
3. De Meibrand,
4. Wacht bij de doden,
5. Het queesten,
6. Gebruiken met Nieuwjaar.

Deze gebruiken zullen stuk voor stuk worden beschreven, geanalyseerd en in de tijd geplaatst worden om hun achtergrond en origine te schetsen. We beschikken over enkele waardevolle bronnen om inzicht te krijgen in de sociale aspecten van de eilander samenleving: Buchelius’ *Diarium*⁶ uit het eind van de 16^{de} eeuw en enkele geschriften van de Vlielandse predikant Den Heussen, die zoals eerder vermeld, in de periode 1624-1678 actief was op Vlieland. Dit zal weer informatie geven over de culturele achtergrond van de

⁶ Arnoldus Buchelius, *Diarium* (1599). Het Utrechts Archief, <http://www.hetutrechtsarchief.nl/collectie/handschriften/buchelius/inscriptiones/inleiding> (09-01-2014).

bewoners zelf. Op deze wijze zal het mogelijk zijn om te herleiden hoe de gebruiken zelf werden gevormd.

Sinterklaasfeest en opkleden – het *heylekoppen*

De viering van Sinterklaas en het opkleden is mogelijk één van de oudste gebruiken die Vlieland kent. En nog steeds is het één van de populairste. Bestaande bronnen getuigen reeds van het opkleden in de 18^{de} eeuw, en er zijn aanwijzingen dat het gebruik nog ver daarvoor plaatsvond, in een andere vorm, het *heylekoppen*. Het is wellicht te vergelijken met bepaalde Keltische verkleedtradities. De viering, die tegelijkertijd met het feest van Sinterklaas valt, is moeilijk te verbinden met het feest zelf (Merriam-Webster, 1999: 408). Wellicht zijn de twee vieringen ergens in de geschiedenis samengevoegd. Meer hierover na de beschrijving.

De beschrijving van het Opkleden is als volgt. In het uiterste geheim worden door verschillende bewoners, individueel of in groepjes, voorbereidingen getroffen om mee te kunnen doen met het opkleden. Deze voorbereidingen kunnen soms weken duren, zij zijn afhankelijk van de complexiteit van de verkleedpakken. Sommige zijn dan ook ware kunstwerken. Op de avond van 5 december begint het officiële feest. De eilanders zijn verdeeld in twee kampen: de opkleders en de raders. De raders stellen hun huizen open zodat de opkleders vrij naar binnen kunnen lopen. Eenmaal binnen moeten de opkleders geraden worden. Zij zwijgen totdat zij worden herkend. Als het raden succesvol is, blijven de opkleders vaak nog even achter om een drankje of een hapje te nuttigen met de inwoners van het huis. Daarna gaan ze weer verder naar het volgende open huis om geraden te worden. Daar volgt dan hetzelfde tafereel. Rond elf uur in de avond verzamelen alle opkleders zich bij elkaar, meestal in een horecagelegenheid. Dan volgt het zogeheten *demasqué*. Hierbij laten alle opgeklede aanwezigen hun ware identiteit zien en weet iedereen weer wie de ander is. Het feest gaat hierna tot laat in de nacht door.

Tegenwoordig is het opkleden bedoeld als een gezellig dorpsfeest dat voor veel humor en ontspanning zorgt. Het feest had echter niet altijd dezelfde vorm en bedoeling. In vroegere tijden was het opkleden bedoeld als middel om de boze geesten af te schrikken. Deelname van vrouwen bij het opkleden was streng verboden. Als vrouwen werden ontdekt tussen de opkleders werden deze voor een paar uur aan een boom in de Dorpsstraat vastgebonden. Daar is eind van de jaren 50' van de vorige eeuw verandering in gekomen⁷. Ook bestaat er een

⁷ Jan Houter, 14-01-2014. Jan Houter en dr. A. Doedens (zie bibliografie & appendix) zijn de meest vooraanstaande kenners van de geschiedenis van het eiland Vlieland. De heer Houter merkte op dat men toen

verschil in de gedragen pakken. Vroeger waren alle pakken handgemaakt en werden deze samen met een masker gedragen. In de huidige tijd worden er vaak ook pakken gebruikt die geprefabriceerd zijn en wordt er geen masker meer gedragen, doch op het gezicht wordt schmink gebruikt. De vroegste bronnen spreken over het bestaan van het opkleden sinds de 18^{de} eeuw (collectie Dirk Bruin).

De vroegere bedoeling van het opkleden, de geesten verjagen, zegt veel over het wereldbeeld en vormen van bijgeloof die de toenmalige bewoners hadden. Deze vormen van bijgeloof kon men ook op de andere Waddeneilanden vinden. Op Texel en Terschelling is een soortgelijk gebruik van opkleden te vinden als op Vlieland. De gebruiken op de eilanden verschillen heel weinig van elkaar. Het is belangrijk om te noteren dat de institutionele kerk deze vormen van bijgeloof afkeurde en de gelovigen aanspoorde om hun heil in de kerk te vinden. Dit mocht echter, zoals blijkt, niet baten. De bewoners in de vorige eeuwen hadden nog meer bijgeloof, waar bij de omschrijving van andere gebruiken nog naar zal worden verwezen.

Er zijn gelijkenissen te vinden tussen de huidige vorm van Sinterklaasviering en een ander oud uitgestorven gebruik op Vlieland, het *heylekoppen*. Dit feest werd gevierd op *koppertjesmaandag*, de derde maandag na Driekoningen. Heylekoppen vind zijn wortels in het katholieke tijdperk; op deze dag hielden de leprozen een processie om geld op te halen, wat gepaard ging met grote drankgelagen⁸. Op Vlieland bestond dit gebruik nog tijdens de 17^{de} eeuw. Jongens en meiden gingen dan volgens van Heussen verkleed langs de deuren om naar eten en geld te vragen, dat daarna in de kroeg werd verorberd en besteed. Het gebruik ging gepaard met veel drankgebruik. Den Heussen was dan ook fel gekant tegen het gebruik. Heylekoppen komt overeen met het opkleden en kan misschien als oorsprong hiervan worden gezien. Er zijn echter helaas geen bronnen die dit als zodanig bevestigen.

Pierepauwen

Het feest Pierepauwen vindt plaats op 2 november, de dag van Allerzielen in de Katholieke kerk. Het is een feest voor de kinderen. Men gaat er van uit dat de naam 'Pierepauwen' afkomstig is van het lichtfeest rond de apostelen Petrus en Paulus; in het Frans *Pierre et Paul*

op Vlieland vond dat met één kleine dorpsgemeenschap waar steeds meer mensen van buiten kwamen wonen dit niet meer passend was, een voorbeeld van emancipatie. Iedereen moest kunnen genieten van het feest. Met name op Terschelling en Ameland is het zeker nog wel 15 jaar langer doorgegaan.

⁸ Zie ook: <http://www.ahm.nl/nl/Amsterdams-Historisch-Museum/collectie-onderzoek/collectie/1600-1650> (29-06-2014)

(Interview Jan Houter⁹). De beschrijving van de traditie is als volgt: in de avond van 2 november gaan de kinderen van het dorp de huizen langs met eigengemaakte lampionnen. Bij elk huis wordt er een liedje gezongen:

‘Piere-Piere-pauwen.
Jongens en meisjes gaan trouwen.
Jongens met witte overhemd aan en
meisjes met korte mouwen.’

Nadat de kinderen dit liedje hebben gezongen krijgen ze snoepgoed of fruit. De kinderen gaan alleen of in groepjes.

Er bestaan grote overeenkomsten tussen het Pierepauwen en het feest van Sint-Maarten. Op het laatstgenoemde feest gaan kinderen ook langs de deuren om snoepgoed met een soortgelijk liedje:

‘Sinte Maarten, Sinte Maarten,
de koeien hebben staarten’.

Het gebruik is inmiddels niet meer verbonden met religie, maar vindt er hoogstwaarschijnlijk wel zijn oorsprong in. In het begin van de vorige eeuw liepen de kinderen nog rond in witte gewaden, met hun gezicht bedekt door een witte vitrage. Hiervoor deden ook volwassen mannen mee met het feest. Het feest lijkt dus een evolutie van het oude feest van Allerzielen te zijn. Allerzielen is een feest waarbij de doden worden herdacht met kaarsen. Vaak was een processie deel van deze herdenking. De traditionele kleur van rouw is ook wit in de Katholieke kerk¹⁰. Het is dan wellicht niet mogelijk om precieze uitspraken te doen over het begin van dit ritueel, maar de informatie die tot onze beschikking is, doet ons geloven dat de twee feesten sterk in verband met elkaar staan. Tegenwoordig is Pierepauwen bedoeld als een feest voor de jeugd waar de kinderen veel plezier en lol aan beleven.

Meibrand

⁹ De heer Houter meldde dat hij dit zelf heeft gevonden in historische archieven daterende van de Franse bezetting. Hij heeft dit bericht over Pierre et Paul zelf in archiefstukken gevonden bij het Fries Museum, nadat hij op hun bestaan was geattendeerd door de museumconsulent van Friesland. Het was een notitie over wat de Franse bezetters op Vlieland ondernamen.

¹⁰ (bron: <http://www.frieschdagblad.nl/index.asp?artID=20768>, geraadpleegd 02-04-2012)

De Meibrand is ook een traditie die al eeuwen oud is. De brand vindt plaats op 1 mei. De oorsprong van dit gebruik kan door gebrek aan bronnen niet goed worden achterhaald. Doedens & Houter melden dat het gebruik ook op het oude West-Vlieland plaatsvond in de 17^{de} eeuw (Doedens & Houter, 2010: 126). Het feest is in ieder geval bedoeld om de nieuwe maand mei te begroeten. Het vindt als volgt plaats.

Gedurende enkele weken voor de aanvang van de Meibrand worden goederen verzameld om de brand te kunnen laten plaatsvinden. Verscheidene eeuwen geleden ging dit vaak gepaard met diefstal van het materiaal. Weken voor die brand verzamelt men van alles wat weg kan. Dit onttaardde, met name in het verleden, vaak in het stelen van ‘Meigoederen’, die naar de bult werden gebracht. Hieruit kan geconcludeerd worden dat het een eeuwenlang durend gebruik is (Vermeulen, 1979: 235). Tegenwoordig is diefstal van brandbaar materiaal niet meer het geval. De Meibrand wordt gezien als een ritueel dat voor veel gezelligheid en binding tussen de bewoners zorgt. Tussen de jaren ’45 en ’70 werd de Meibrand ook wel in verband gebracht met de Dag van de Arbeid (interview Jan Houter¹¹). Maar met de verminderde belangstelling voor de viering van Dag van de Arbeid is dit verband verloren gegaan.

Wacht bij de doden

Dit is een eeuwenoud gebruik, dat verloren is gegaan medio jaren ‘60 van de vorige eeuw. Bij het overlijden van een dorpsgenoot vonden er diverse gebruiken plaats. Ten eerste werd het lichaam van de gestorvene afgedekt door de buurvrouwen (burenplicht). Twee andere vrijwilligsters gingen dan stemmig gekleed door het dorp langs de huizen van het dorp om de andere dorpsgenoten te informeren over het overlijden (aanzeggen). In de nacht vond echter een gebruik plaats dat uniek was voor Vlieland. Bij het lichaam van de overledene werd de wacht gehouden met behulp van een nachtlucht.

Dit was opmerkelijk, omdat de inwoners van het eiland zich tot het protestantisme hadden bekeerd en dit gebruik katholiek was. Het gebruik zelf is oeroud, het gaat zelfs terug tot de Romeinse tijd. Het was blijkbaar een cultureel overblijfsel van de tijd voor de overgang van het eiland naar het protestantisme. De symboliek van dit gebruik was het volgende: door de

¹¹ Volgens de heer Houter: De Dag van de Arbeid werd tussen ’45 en ’70 jaarlijks gevierd met toespraken, zang (‘t Is Meie) en het meivuur. Na eind zestiger jaren nam dit sterk af op Vlieland. Tot dan was er in de politiek maar één partij die alles uitmaakte: De PvdA. Dat liep eind zestiger jaren sterk terug. De VVD overvleugelde na twee raadsverkiezingen de PvdA en onderling werd besloten dat de Meibrand niet meer gelinkt zou worden aan de Dag van de Arbeid. Natuurlijk leeft dat nog wel bij de oudere socialisten, maar het heeft nu geen enkele connectie meer met elkaar.

wake te laten plaatsvinden wilde men laten zien dat de overledene een ‘kind des lichts’ was¹² (Doedens & Houter, 2010: 171).

Zoals eerder vermeld, is dit gebruik dus van oeroude oorsprong. Vooral de symboliek van dit gebruik was belangrijk voor de nabestaanden. Dat het licht werd bewaard was bedoeld als een metafoor voor alle goede dingen die de overledene had gedaan in zijn leven. Het was dus van belang voor de nabestaanden om een goede herinnering over te houden.

Opmerkelijk is ook de manier waarop de doden werden en nog worden begraven. Dit gebeurde door middel van een processie. De stoet begon bij het huis van de overledene, waar het lichaam uit het huis werd gedragen door van te voren aangewezen vrienden en burens (burenplicht). Hierna vormde zich een stoet die de overledene begeleidde naar de begraafplaats. Anno vandaag de dag worden tijdens het passeren van de stoet de gordijnen van de woningen dicht gedaan. De deuren worden gesloten, de vlaggen worden gestreken en in winkels en horecagelegenheden gaan de lichten uit. Ook worden de terrassen weg gehaald. Eenmaal bij de kerk aangekomen wordt er een dienst gehouden waarin de dode wordt herdacht, waarna het lichaam van de overledene wordt begraven. Het gebruik had in het verleden een andere vorm. De dode werd toen gedragen, terwijl in het heden de overledene op een rijdende baar naar de rustplaats wordt gebracht. Ook wordt men nu nog maar zeer zelden van huis uit begraven, maar meestal uit het plaatselijke mortuarium.

De zorg die aan de overledenen wordt besteed laat zien hoe belangrijk dit is voor de eilander gemeenschap. Dit is een voorbeeld van het typisch eilander leven op Vlieland. Ze vechten voor maar ook tegen de natuur, daarmee zorgend voor het levensonderhoud van hen zelf en de familie. Op deze wijze zijn zij ook belangrijk als patronen voor de nabestaanden. Dit wordt versterkt door de onderlinge affiniteit met elkaar, gebaseerd op de kleinschaligheid van de gemeenschap en de kennis die men van elkaar heeft. De doden worden niet zomaar vergeten, hun acties en gebruiken worden voor een lange periode herinnerd en in ere gehouden door de dorpelingen.

Begrafenissen op Vlieland kenmerken dan ook de eilander mentaliteit. Het feit dat de overledenen een zorgvuldige uitvaart krijgen laat zien hoe belangrijk de herinnering aan hen is. De bewoners hebben namelijk geen voorbeelden om aan te halen buiten de oudere eilanders zelf. Personen van de wal zijn niet dermate relevant, omdat zij nooit het unieke eilander leven hebben meegemaakt.

¹² <http://www.natuurinformatie.nl/ecomare.devleet/natuurdatabase.nl/i000121.html>, geraadpleegd 04-04-2012)

Het Queesten

Het queesten (of kweesten, oud-nederlandse spelling) is nog een oud gebruik dat niet meer bestaat door de invloeden van de tijd. De term zelf heeft een oude oorsprong¹³. Het verschilt in aard van de andere gewoonten die hiervoor beschreven zijn. Het kweesten kan men samenvatten als de vrije omgang tussen de beide seksen op relationeel en seksueel gebied. Het is een opvallend gebruik, met name genoemd in de beschreven geschiedenis van het eiland. Het houdt in feite in dat jongeren elkaar in het geheim opzochten om omgang met elkaar te hebben, wat vaak leidde tot zwangerschap en trouwpartijen. De vrije aard van het gebruik was echter het meest opmerkelijke. Als een jongen en meisje met elkaar omgingen hoefde dit niet altijd tot een trouwerij te leiden. Het was dus een soort van proefhuwelijk, waarin beide partijen het voor het zeggen hadden en de relatie konden verbreken.

De plaatselijke kerk was fel tegen dit gebruik gekant. Diverse pogingen door de kerk om het gebruik in de kiem in te smoren mochten echter niet baten. In geval van zwangerschap werd er echter wel vaak een trouwerij geregeld tussen de twee personen in kwestie. Het interessante van het gebruik was dat het een getuige was van de vrijgevochtenheid onder de jeugd en het ontbreken van controle door de kerk. Het is kenmerkend dat de jeugd de voorschriften van de kerk niet noodzakelijk achtte voor hun spirituele vorming en hun zelfstandigheid koesterde. Buchelius verzamelde zelf ook enkele van deze verhalen over het queesten, die de jongeren de gelegenheid bood tot voorechtelijke seks. Hij deed Vlieland in de zomer van 1591 aan en hoorde van dit gebruik van zijn gastheer (Buchelius, in Pollmann, 2008:89).

Ook in de zeventiende en achttiende eeuw komen we op Vlieland het opvallende gebruik van het “queesten” tegen. Bij het hoofdstuk over Vlielands Gouden Eeuw ontmoeten we hierna de predikant Frans Esausz. den Heussen (1599-1679). In 1657 verscheen een geschrift van diens hand over “*Den Christelijcken jongeling.*” (Exalto, 2004). In dit geschrift fulmineert de Vlielandse predikant tegen het “*ontuchtige queesten*”.¹⁴ Het gebruik wordt door een Duitse officier in Hollandse dienst in de late achttiende eeuw uitdrukkelijk genoemd. (Grabner, 1792:

¹³ “Kweesten is de spelling van 1858 op het eiland Texel en Vlieland, gebruikt men dit woord van eene zeldzame manier van vrijen, waarbij de deuren en vensters openstaan, en de vrijer op het bed vrijt, zittende op de deken, waaronder de vrijster ligt”. Gevonden op <http://www.encyclo.nl/lokaal/10608>

¹⁴ Het “kweesten” kwam ook elders voor, zoals in de kop van Noord-Holland en Wieringen. Cf. Dirk Damsma, “De dubbele revolutie en het gezin”. In: *Familie, huwelijk en gezin in West-Europa*, red. Ton Zwaan (Heerlen 1993) 181: “Van oudsher bestonden er in menig dorp gebruiken die een meer intieme kennismaking voor het huwelijk binnen bepaalde, door de dorpsgemeenschap nauwlettend bewaakte grenzen, toelieten. Onder de naam ‘Fenster’, bundling, veillées, ‘nachtvrijen’ en ‘kweesten’ waren deze in wisselende mate gangbaar. Jongens kregen daarbij veelal het recht om met oogluikende toestemming van de ouders de nacht bij hun geliefde door te brengen.”

207) Ook in het begin van de negentiende eeuw kwam het nog voor¹⁵(Haks, 1985: 112). Het is niet duidelijk waarom er in de oude vorm een einde aan gekomen is, men kan echter wel uitgaan van een voortzetting van deze moraal tot in de huidige tijd (Buchelius, *Diarium*, fol. 146v, Doedens & Houter, 2010: 53).

Gebruiken met Nieuwjaar

Het Nieuwjaar is in de huidige tijd het grootste feest op Vlieland en kent vele mooie gebruiken die het geheel tot een unieke belevenis maken. In vergelijking met de andere tradities die reeds beschreven zijn is het in zijn huidige vorm zeer modern, mede door technologische ontwikkelingen die het feest nieuwe stimulansen geeft in vergelijking met vroeger. Vuurwerk, carbid etc. verrijken het feest als geen ander in het jaar. De beschrijving van het Nieuwjaar is als volgt:

Verscheidene dagen van te voren is er al geluid van (illegaal) afgestoken vuurwerk te horen. De voorbereidingen nemen het hele dorp in beslag. Van 12.00 uur tot 17:00 uur wordt er ook met carbid geschoten, met behulp van oude boeien, vaten en melkbussen. Het imponerende tafereel is over een groot deel van het eiland te horen en zet de geest voor wat er hierna komt. Het vuurwerk begint rond het vallen van de avond, echter heel beperkt, maar word steeds heviger tot het hoogtepunt om 12.00 uur en gaat door tot diep in de nacht. De dorpingen verzamelen zich bij verschillende plekken in het dorp, waar zij met elkaar de jaarwisseling afwachten. Hierna begint het grote feest. De dorpingen verzamelen zich op een voorbereide locatie (de brandweerschuur of één van de kroegen) en vieren het Nieuwjaar tot vroeg in de ochtend.

Nieuwjaar is het feest dat het meest veranderlijk is in vergelijking met de andere tradities die het eiland kent. Het is innovatief, in zoverre dat het anders wordt gevierd dan enkele decennia geleden. Over vroegere eeuwen hebben wij weinig bronnen tot onze beschikking, het feest schijnt toen niet zo belangrijk te zijn geweest als nu¹⁶.

¹⁵ Interessant is een kanttekening die ik van Anne Doedens heb ontvangen, oorspronkelijk van de huidige Vlielandse predikant, ds. Frans Weeda. Hij wijst erop, dat het "*kweesten in een lange traditie staat*". Hem viel het "*netwerk van verbroken relaties*" op het eiland op. Weeda gebruikte deze observatie om het begrip "*kweesten*" historische diepgang te geven. Veel eilanders zijn immers ook nu nog twee of drie keer getrouwd geweest of hebben met elkaar samengewoond. Na het verbreken van de relatie blijven beiden vaak op Vlieland wonen. Dat zou volgens een lokale zegsman van Weeda een gevolg zijn van het werken met proefrelaties tot de juiste relatie gevonden is.

¹⁶ Zie appendix, p. 42, Interview met J. Houter.

Concluderend kan gezegd worden dat in dit hoofdstuk de ‘religieuze kaart’ van Vlieland door de eeuwen heen, alsmede de traditionele gebruiken op Vlieland uitgelijnd en beschreven zijn, waardoor een overzicht op de ontwikkelingen van religieuze stromingen en besef, cultuur en tradities op het eiland is gegeven. De traditionele grote religieuze stromingen op het eiland, de vroege katholieke kerk en zijn opvolgers, de protestantse kerk en doopsgezinde gemeenschap, hebben in de huidige tijd niet meer de allure van vroeger, door uitsterving (in het geval van de doopsgezinde kerk) of door afnemende belangstelling voor de institutionele kerk in de moderne tijd. De tradities van het eiland, die herinneren aan het rijke eilander verleden, blijven voortbestaan en worden nog steeds met verve hooggehouden. Een cultureel element dat ongewijzigd is gebleven door de eeuwen heen steekt boven de andere uit: de vrijzinnigheid van de bevolking, of deze nu wordt geuit door middel van tegenstand tegen arrestatie van de doopsgezinden in de late middeleeuwen, het queesten of de geringe belangstelling voor de institutionele kerk, al opgemerkt in het begin van de vorige eeuw. In het volgende hoofdstuk zal de relatie tussen de institutionele kerk en de Vlielandse cultuur en tradities worden omschreven, waarmee de precieze rol van de religie in de samenleving en cultuur duidelijk zal worden.

Hoofdstuk 3. Interactie tussen Vlielanders cultuur en tradities - institutionele religie

3.1. Geschiedenis van de Vlielanders kerk- functie in het dagelijks leven

In dit hoofdstuk zal de interactie tussen de Vlielanders cultuur en tradities en de institutionele religie worden beschreven. De oudste bronnen over Vlieland, van vóór de grote overstromingen die de Waddenzee hebben geschapen, vermelden een nauwe band met de christelijke kerk die in vele opzichten aanwezig was. De kerk beïnvloedde het leven van de eilanders op een directe manier. Het Ludingaklooster te Stavoren had grote invloed in de omgelegen gebieden en had diverse kleinere kloosters in de huidige Waddenzee en de omstreken van Harlingen onder zijn heerschappij. Omstreeks 1230 werd het gebied van het tegenwoordige Vlieland door de Hollandse graaf Willem II aan het klooster geschonken, welke een uithof of kloosterboerderij in het gebied bezat, genoemd door Buchelius¹⁷ (zie ook voetnoot 2). Daardoor had het moederklooster veel grond in bezit.

De kerk heeft ook een grote rol gespeeld in de geologische vorming van het eiland Vlieland. Rond het jaar 1200, toen Texel en Vlieland nog met elkaar waren verbonden werd de zogenaamde Monnikensloot door monniken uitgegraven. Deze vaargeul begon nabij Harlingen bij de rivier de Flevo en liep onder het tegenwoordige Vlieland door. Het verbond uiteindelijk Texel met het vaarwater de Flevo¹⁸. Deze geul zou echter een negatieve uitkomst hebben op het omliggende gebied. Tijdens de grote overstromingen van de 13^{de} eeuw bereikte de Noordzee de Monnikensloot tussen Vlieland en Texel, waardoor de scheiding tussen de beide eilanden een feit werd. Hierdoor werd de vorming van de Waddenzee versneld (Winsemius, 1237).

Oorspronkelijk waren beide dorpen van Vlieland één kerkelijke gemeente. De kerk van Oost-Vlieland viel hierbij onder de moederkerk op West-Vlieland. Het oorspronkelijke kerkgebouw op Oost, daterend van 1245, was gewijd aan de Heilige Nikolaas: “In een

¹⁷ Te vinden in het *Diarium*, in het volgende citaat uit fol. 146r: *Dixi supra...Arena monachorum*.

¹⁸ In het Vlielands gemeentearchief bevindt zich een bundel verhandelingen in de collectie Vermeulen die werd verzameld door Meilom Hoedemaker Wzn., met de titel *Wetenswaardigheden over het eiland Vlieland*, hier geciteerd als Hoedemaker. Hoedemaker, 52: *Daar ging van dit stedeken (Harlingen) eenen schoonen diepen vaart tot aan Vlieland, recht door Dijkshorne door, en van daar voort aan Texel, t'welk de Luinkerksche conversen met hulp van de inwoonders van Dijkshorne gemaakt hadden, opdat ze des te geriefelijker tot malkanderen konden komen en hiervan hiet nog een diepte omtrent Vlieland Mon(ni)kesloot. Want die van Luinkerker hadden een klein klooster ofte uithof op Vlieland staan, waarom deze vaart principelijk gemaakt wierde, hoewel nogtans het Gerbrando, den abt van Luinkerker, zeer mishagde., vermits zij zo nabij de Noordzee gelegen was; want deze Gerbrando toen ter tijd al vreesden dat namaals gekomen is.*

oorkonde van 1245 is sprake van een Nicolaaskapel op Oost-Vlieland die in het bezit is van het Staverse Sint Odulphusabdij uit de negende eeuw” (Doedens & Houter, 2010: 15). De kerken van Oost- en West-Vlieland werden van elkaar gescheiden in het jaar 1597. Vanaf dat moment was de kerk van het Oosteynde zelfstandig. (Doedens & Houter, 2010: 45). Vanwege de groei van het dorp werd in 1604-1605 een grotere kerk gebouwd, die in 1647 nog eens werd vergroot tot een kruiskerk. Het gebouw heeft deze vorm tot op heden behouden. Op het dak had men een weerhaan geplaatst, die zeer nuttig was voor de dorpingen om de windrichting te bepalen.

Tijdens de Gouden Eeuw ontving het kerkgebouw vele giften van zeevaarders die het daarmee tot op heden hebben verfraaid. Een kroonluchter, geschonken door admiraal Michiel Adriaansz. de Ruiter, siert het interieur van de kerk. Daarnaast hangt ook een prachtige kroonluchter geschonken door de zeventiende eeuwse koopman Louis de Geer¹⁹. Tenslotte ook nog kleinere kroonluchters, die giften waren van de koning van Zweden. De grote pilaren die mede het plafond ondersteunen zijn oorspronkelijk masten van scheepswrakken. De aanwezige houten kerkbanken zijn gemaakt van gejut hout. Een ander opmerkelijk en uniek deel van de decoratie zijn de aanwezige walviskaken die vroeger dienst deden als grafmonument op het kerkhof. Deze zijn in het begin van de 20^{ste} eeuw van de begraafplaats gehaald en geprepareerd in Leiden omdat erosie de conditie van kaken verslechterde. Daarna hebben ze een plaats in de kerk gekregen. Een unieke collectie (Doedens & Houter, 2010: 97).

Van het interieur van het kerkgebouw is al af te lezen dat de kerk een unieke band had met de bevolking van het eiland. De religieuze en kerkelijke cultuur werd gevormd door het dagelijkse leven, dat een uniek tintje had door de specifieke eigenschappen die het eilander leven vormden. De elementen van dit dagelijkse eilander leven zoals de visserij, de geïsoleerde ligging tijdens oorlogen, de jutterij en het lange verleden met de strijd tegen de natuurelementen, reflecteerden zich in het aanzicht van de kerk en de begraafplaats. De kerk beschikte over zitbanken van juthout en de grafstenen waren gevormd door walviskaken, die tot 1905 zichtbaar op het kerkhof waren. In dit jaar werden deze in de kerk geplaatst om hun te beschermen tegen slijtage door wind en regen. Zij hebben momenteel de beschermde status van Rijksmonument²⁰.

¹⁹ In het volgende citaat uit de dankbrief die dominee Den Heussen stuurde kan men lezen dat *“Wij danken U.E. hochelijk voor sulck een heerlicke vereeringe, die veel rijckelijcker is gevallen als wij ons hadden toegeleyt, ende onse Godshuys treffelijck verciert”* (Doedens & Houter, 2010: 97)

²⁰ Monumentnummer: 37577, Kerkplein 7 8899 AW te Vlieland.

De kerk had in vele opzichten vanaf de middeleeuwen een prominente rol in de dagelijkse gang van zaken op het eiland. Gedurende de Vlielandse Gouden Eeuw (1600-1750²¹) kregen de minder bedeelden van de samenleving en degenen die door zware tegenslagen zoals scheepbreuk of andere rampspoed waren getroffen materiële en financiële steun van de kerk, waardoor zij zich toch nog in hun levensonderhoud konden voorzien. Deze steun kon de vorm van alimentaties aannemen of kleding en huishoudelijke giften. Maandelijks trokken de zgn. armenvoogden, aangesteld door het gemeentebestuur, door het dorp op huisbezoek bij hun *clients* om zich op de hoogte te stellen van hun situatie (Vermeulen, 1979: 116-118)²². Hierbij moet wel gezegd worden dat de taken van de gemeente en de kerkenraad, de diaconie, vaak in elkaar overliepen, ook omdat dezelfde personen vaak in beide raden zaten. Alleen personen die zes jaar of langer op het eiland woonden konden aanspraak maken op steun (Vermeulen, 1979: 116).

De kerken van Oost- en West-Vlieland beschikten ook over armenhuizen. In deze armenhuizen werden de armen, bejaarden, wezen en weduwen opgenomen die tegen arbeid werden verzorgd en voorzien van hun dagelijkse behoeftes. Deze instelling was hard nodig op het eiland. Reeds in eerdere hoofdstukken is vermeld hoe gevaarlijk het zeemansleven kon zijn en wat voor implicaties tegenspoed kon inhouden voor de families. Het was niet ongevoelen om weduwen met meerdere wezen aan te treffen die tot armoede waren vervallen en steun nodig hadden om rond te kunnen komen.

Het armenhuis van Oost-Vlieland is van zeer oude oorsprong. De bronnen over zijn bestaan gaan terug tot de 17^{de} eeuw en vertellen over de zorg die de kerk had over de minder bedeelden. Degenen die in het armenhuis verbleven moesten van vroeg in de ochtend tot laat in de avond arbeid verrichten voor het tehuis in ruil voor hun verzorging. Diverse oude ambachten zoals touw vlechten of kleren maken kwamen hierbij aan bod (Doedens & Houter, 2010: 122).

In de tweede helft van de 18^{de} en vooral de 19^{de} eeuw, door de verslechterende economische situatie op het eiland, werd het voor de kerk steeds moeilijker om in het onderhoud van de minder bevoordeelden te voorzien. De armoede was groot en meerdere families kwamen hierdoor in de problemen. Het armenhuis had hierdoor steeds meer

²¹ Doedens & Houter maken de volgende tijdsscheidingen in de Vlielandse geschiedenis: de Middeleeuwen (tot 1500), de revolutionaire 16^{de} eeuw, de lange Vlielandse Gouden Eeuw (1600-1750), in stand gehouden door het scheepsverkeer door het Vlie, twee eeuwen van stagnatie en krimp (1750-1945), en de recente aanzwellende groei door het toerisme (1945-heden).

²² Hoedemaker, 78-87 (Magistraten van Oost- en West-Vlieland door E. Molenaar), zie ook: *Gemeentearchief van Vlieland, Oud Archief (tot 1816) A. Oost Vlieland. Register van resolutiën 1597-1735 (16-02-1654)*.

moeilijkheden om zich zelfstandig in zijn financiering te voorzien. Collectes aan de vaste wal of steunverzoeken aan de gemeente of classissen zoals die van Medemblik of Enkhuizen, konden het probleem slechts verzachten, maar niet oplossen²³. Het armenhuis zelf heeft tot 1950 gefunctioneerd en is hierna gesloten, omdat de economische situatie op het eiland weer verbeterde.

3.2. Relatie van de kerk met de eilanders en Vlielandse tradities

De Vlielandse tradities zoals deze zijn beschreven in het vorige hoofdstuk stammen deels van christelijke tradities af, terwijl in sommige tradities nog duidelijk voorchristelijke elementen zijn te ontdekken. In vorige eeuwen speelden factoren zoals bijgeloof en eigenzinnige opvattingen over religie en ethiek ook een rol in de religieuze belevenis van de dorpelingen. De oudste mondelinge en schriftelijke getuigen waarover men beschikt getuigen van een lage deelname in het kerkelijke leven door de eilandse bevolking. Doedens & Houter observeren een diepe cesuur binnen het Vlielandse geloofsleven, een proces dat al in gang was sinds de 16^{de} eeuw, met de verdwijning van de katholieken, de komst van de doopsgezinden en de scheiding van de kerken van het Westeynde en het Oosteynde, *“een gezicht dat meer paste bij de onafhankelijke zeevaarders die de Vlielanders in de zeventiende eeuw nog meer dan in de zestiende zouden blijken te zijn”* (Doedens & Houter, 2010: 45). Dit is in de periode van armoede en krimp of de huidige tijd niet anders, zoals geconstateerd door de onderzoeker zelf²⁴. De kerk schijnt altijd moeite te hebben gehad met opkomstaantallen, waaruit blijkt dat de eilanders blijkbaar geen erg groot belang aan het kerkelijke leven hechten als elders in het land. De kerk had daarentegen wel een grote opkomst tijdens gelegenheden die het hele eiland roerden zoals begrafenissen of grote kalenderfeesten zoals Kerstmis en Pasen. Dit is niet anders in de moderne tijd.

De redenen achter deze houding van de Vlielandse bevolking zijn gecompliceerd en complex van aard om te onderzoeken, omdat elke inwoner zijn eigen visies heeft op geloof en

²³ In het Gemeente-archief van Vlieland, 1816-1945, kan men vele transacties vinden van donaties van de wal, zie indicatief nr. 212.

²⁴ De magerheid van het geloof onder de bevolking in de vroege 20ste eeuw wordt goed weergegeven door een in 1926 verschenen artikel over het Vlielandse geloofsleven in *De Jonge Vrouw, een geïllustreerd christelijk tijdschrift voor de vrouwelijke jeugd, ter voorbereiding van de taak der vrouw in huis en maatschappij*. Aldus het citaat: *“Er woont een dominee, maar die heeft niet veel te doen. Als hij s’zondags één keer preekt, dan is’t al mooi. En dan moet hij nog zien dat hij de mensen in de kerk krijgt. Want heel hard lopen ze niet. Je merkt op het eiland niet veel van den Zondag. Bijna alle winkels zijn open. De mensen op Vlieland hebben nodig, dat er iemand komt om hen van Jezus Christus te vertellen. Jezus Christus moet komen op Vlieland...”* (Vlieland Magazine, jaargang 7/4 (1988), 34-38).

religie. Deze kunnen variëren van atheïsme tot aanhang van vormen van hekserij en New Age- stromingen of trouw geloof in christelijke opvattingen en doctrines over het bovennatuurlijke. De opvattingen komen vaak deels overeen, maar er is een opvatting die vaak voorkomt: men ziet de strikte naleving van religieuze voorschriften niet als noodzakelijk om ‘goede personen’ te zijn. Volgens deze gedeelde visie is ethiek dus niet gebonden aan een specifieke religieuze levensstijl. ‘De Vlielanders geloven wel, maar geloven het wel om naar de kerk te gaan’²⁵.

Verscheidene van de beschreven Vlielandse tradities hebben zoals eerder opgemerkt weinig gemeen met kerkelijke opvattingen over correcte ethiek en levenswijze. Dit heeft vaak geleid tot een moeilijke verhouding tussen kerkelijke autoriteiten en de eilanders zelf. Gebruiken zoals het ‘queesten’, de Meibrand en het opkleden, die haaks tegenover kerkelijke principes staan, hebben de afkeuring van meerdere dominees moeten verdragen en hebben meerdere keren geleid tot confrontaties tussen de kerkelijke instanties en de bevolking²⁶.

Dominee Esauz. den Heussen, in de tweede helft van de 17^{de} eeuw, probeerde de bevolking meerdere keren te bewegen om praktijken die haaks stonden op kerkelijke opvattingen tegenover de door hem geprefereerde correcte levenswijze, te verlaten. Ondanks de 53 jaar lang, die deze dominee op de preekstoel van Oost-Vlieland stond, had zijn visie weinig resultaat. Hieruit kan worden afgeleid dat de eilanders de vrijheid van keuze in levenswijzen koesterden. Een andere permanente zorg van de dominees was het bijgeloof van de bevolking. Het geloof in kwade geesten, heksen en ongeluk was wijdverspreid en leidde in sommige gevallen tot grote interne onrust tussen eilanders, waarbij onderlinge verdenkingen tot ernstige ruzies konden ontaarden. Hier had de kerk ook weer zijn handen vol mee (den Heussen: 1638).

Van de verschillende tradities die in het vorige hoofdstuk zijn omschreven, zijn sommige van kerkelijke oorsprong. Het Sinterklaasfeest was qua oorsprong een kerkelijk feest (het feest van de heilige Sint Nikolaas). De traditie van het opkleden echter niet. Het gebruik was eerst bedoeld om de boze geesten af te zweren, een reden achter meerdere verkleedgebruiken. In de bronnen zijn geen noemenswaardige conflicten vermeld tussen de kerk en de bevolking over dit gebruik. Er kan echter wel worden verondersteld dat de kerk moeite zal hebben gehad met de uitvoering van deze tradities door de vele uitingen van bijgeloof die hierin voorkwamen. In de huidige tijd bestaat er geen noemenswaardige kritiek van de kerk op de traditie.

²⁵ J. Houter, interview: 04-01-2012.

²⁶ Zie het commentaar van ds. Van Heussen in het tweede hoofdstuk.

Een andere traditie, de dodenwacht, werd ook bekritiseerd door de kerkelijke instanties vanwege zijn katholieke en uiteindelijk heidense oorsprong. De symboliek achter het gebruik (zie hoofdstuk 2) is niet christelijk. Door het licht bij de dode aan te houden werd een gelijkenis getrokken met de toestand waarin de ziel zich verkeerde, deze zou dan bij het licht horen en niet bij de duisternis. De kerk schijnt meer problemen met dit gebruik te hebben gehad door de aard van het gebruik, aangezien de voorbereiding van de mensen op het leven in het hiernamaals de ultieme verantwoordelijkheid van de kerk was en niet door menselijke handen kon worden beslecht. Alhoewel de kritiek intensief was leidde dit niet tot een verdwijning of vermindering van het gebruik. De traditie lijkt uiteindelijk uit zichzelf te zijn opgeheven in het einde van de 19^{de}- begin 20^{ste} eeuw (Archief Vermeulen, 241-243). De redenen hierachter zijn onbekend, het kan echter mogelijk te maken hebben met de opkomst van de moderniteit op het eiland die spirituele opvattingen zoals bijgeloof verminderde.

De meest heftige kritiek vanuit kerkelijke kant werd op het queesten geleverd. Dit gebruik druiste tegen de ethische normen van de kerk in en werd als dusdanig behandeld. De hiervoor genoemde dominee den Heussen was de meest uitgesproken tegenstander van dit gebruik. Door middel van een stichtelijk geschrift probeerde hij de eilander jeugd te weerhouden om te queesten. In dit geschrift probeerde hij aan te geven waarom soortgelijke praktijken tegen de wil van God en de wetten van de kerk ingingen door de voordelen van een christelijke levenswijze te benoemen. Dit hield afhouding van seksuele handelingen vóór het huwelijk in. Deze christelijke levenswijze zag hij hoger dan het queesten zelf, doordat de eer en degelijkheid van de jeugd werd bewaard en er meer respect werd betoond aan de liefde tussen man en vrouw. Zijn pogingen waren echter vergeefs. De Vlielandse jeugd ging ook na zijn overlijden (1681) door met het queesten en dit bleef zo tot ongeveer het einde van de 19^{de} eeuw. De kerk was niet bij machte om doeltreffend te kunnen ingrijpen en zijn wil op te leggen. Ook op dit gebied zorgde de onafhankelijkheidszin van de eilanders ervoor dat de levenshouding van de eilanders niet drastisch werd beïnvloed door de kerkelijke leer (den Heussen, 1638: den Christelijken Jongeling).

Pierepauwen was een feest dat ook christelijke bronnen had. Het vond zijn oorsprong bij de viering van Allerzielen, de dag waarop alle doden werden herdacht door de kerk en de gelovigen. Ongeveer honderd jaar geleden werd het gebruik nog anders gevierd. De jeugd was toen in het wit gekleed en liep in een optocht door de Dorpsstraat heen. Er waren echter ook tintjes van bijgeloof ingeslopen in het gebruik. De witte gewaden en de lampionnen waren bedoeld als afschrikmiddel voor kwade geesten die de zielen van de overledenen zouden bedreigen.

Met de andere drie beschreven tradities, de Meibrand en de Nieuwjaarsviering, heeft de kerk nooit veel bemoeienis gehad. De wereldlijke aard van de Nieuwjaarsviering zorgde voor weinig interesse van de kerk. De Meibrand daarentegen met zijn heidense origine en het bijgeloof dat de traditie omringde, was een logischer aanspreekpunt voor kritiek van de kerk. Hiervan bestaan echter geen bronnen.

Wat met zekerheid kan worden vastgesteld is dat de invloed van de kerk op de Vlielandse samenleving door de eeuwen heen is gedaald. De invloeden die de kerk op de vroegere samenleving uitoefende was vanuit de rol van bemiddelaar en helper in nood. De kerk was ook gekant tegen al te vergaande vormen van bijgeloof en leverde hoognodige diensten voor de armen en benadeelden en was niet uit het dagelijkse wereldbeeld van de eilanders weg te denken. Deze invloed zou in de 20^{ste} eeuw grotendeels verdwijnen. Met de sluiting van het Armenhuis in het jaar 1950 verdween deze praktische dienst van de kerk. Het ledental en de kerkgang waren al lang voor dit jaartal verminderd. Vooral de kerkgang was gedurende de gehele 20^{ste} eeuw zeer gering, de eventuele badgasten hierbuiten gelaten. Het kerkgebouw heeft in de moderniteit ook een nieuwe functie gekregen, naast zijn functie als plek van kerkelijke samenkomsten. Er worden in recente jaren lezingen en concerten in het kerkgebouw gehouden en het is hiermee het centrum van vele culturele uitingen. De oorspronkelijke rol van de kerk is echter teruggedrongen.

3.3. De rol van de doopsgezinden in de Vlielandse gemeenschap

Een speciale paragraaf moet hier besteed worden aan de doopsgezinde gemeente op Vlieland. De doopsgezinden zijn aan het einde van de 16^{de} eeuw naar Vlieland gekomen en waren aanwezig op beide dorpen. De culturele elementen en opvatting die deze religieuze groep het meeste kenmerkte was een sterke afkeer van vormen van geweld, consequente naleving van religieuze voorschriften op het gebied van geloofsbelijdenis en ethiek, alsmede tegenstand tegen vormen van gezag en institutie zoals de overheid en de hervormde kerk. Deze tegenstand was gericht tegen eventuele maatregelen en invloeden die de levenswijze van de doopsgezinden bedreigde (Doedens & Houter, 2010: 42).

Deze gemeenschap van doopsgezinden was sterk op zichzelf georiënteerd en had een eigen kerkenraad en gemeenschapsstructuur. Hierdoor kwam de doopsgezinde gemeente bij tijd en wijle in conflict met de plaatselijke overheid. Heikele punten waren bijvoorbeeld de constructie van een doopsgezinde kerk, de houding van de doopsgezinden tegen sommige

belastingen die geïnd werden voor verdedigingsmaatregelen etc. De opvattingen van de doopsgezinden over ethiek en de wereld kweekten een inherente tegenstand tegen vormen van autoriteit (ten Cate, 1839: iv, Vermeulen, 1979: 174, Hoedemaker: 90v.²⁷).

Deze houding komt overeen met de houding van de Vlielandse bevolking die in de latere eeuwen van de Vlielandse geschiedenis te observeren is. De antiautoritaire mentaliteit vindt hier mogelijk een van zijn inspiratiebronnen in. Alhoewel de gemeente van de doopsgezinden op Vlieland in het begin van de 19^{de} eeuw werd opgeheven door gebrek aan leden, is het wellicht mogelijk dat de doopsgezinden deze houding deels hebben overgedragen aan de rest van de Vlielandse bevolking.

Conclusie van deze beschouwing is het volgende: de eilander onafhankelijkheidszin werd niet door de kerkelijke voorschriften ingeperkt en de eilanders zijn altijd in staat geweest om hun eigen cultuur te vrijwaren van grote kerkelijke invloeden. De bijdrage van de kerk aan de Vlielandse gemeenschap was echter van groot belang, vooral in de armoedige 18^{de} en 19^{de} eeuw. De steun aan de noodlijdenden in de Vlielandse bevolking was essentieel en levensreddend. Ook de bemiddelende rol van de kerk bij conflicten tussen leden van de Vlielandse bevolking moeten niet worden onderschat. Op deze wijze diende de kerk wel als voorbeeld voor menselijke waarden zoals de hulp aan de medemens in nood en de ondersteuning van de minder bedeelde.

²⁷ Interessant is ook de melding in het gemeentearchief van Vlieland, A. Oost-Vlieland. Register van resolutiën 1597-1735: Ariaen Hendricx, voorganger van de mennisten protesteerde er op 18 juni 1656 tegen, dat burgemeesters en vroedschappen onwettig de bouw van een nieuw vermaanhuis tegengehouden zouden hebben, omdat bij het besluit de officier (schout) en de burgemeester(s) niet aanwezig waren geweest. De man kreeg 70 gulden boete waarop de schout hem opstookte om het bedrag niet te betalen.

Conclusie – Religieuze diversiteit en tolerantie op Vlieland

In de voorgaande hoofdstukken zijn de ontwikkelingen binnen de religieuze beleving van de Vlielanders bestudeerd, vanaf het begin van de Vlielandse geschiedschrijving tot op heden. Ingaande op de centrale onderzoeksvraagstelling,

“Wat is de religieus-culturele achtergrond van de Vlielandse samenleving? Door welke historische processen is deze tot stand gekomen?”

is samenvattend te concluderen dat religieuze diversiteit en tolerantie centraal stonden in de Vlielandse cultuur sinds het begin van de reformatie in de 16^{de} eeuw. Deze diversiteit en het unieke van het eilandse leven heeft er toe geleid dat de bewoners een sterke onafhankelijkheidszin hebben opgebouwd, die door de eeuwen heen te observeren is in de houding van de Vlielandse gemeenschap naar de overheid aan de wal en de levensstijl van de eilanders, gezien in religieus verband of in rituelen en gebruiken als het queesten. Historisch gezien waren de doopsgezinden de eerste nieuwkomers die het sociale landschap veranderden, die rond 1535-1540 naar Vlieland uitweken na verjaagd te zijn geweest door de autoriteiten aan de wal. In de volgende decennia ging de eilandse bevolking gestaag over naar het protestantisme, totdat de laatste katholieke inwoners in 1571 overleden. Kort hierna begon de Vlielandse Gouden Eeuw, vanaf ca. 1600, waardoor bevolkingsaanwas de eilandse gemeenschap verder diversifieerde. Migratie bracht culturele elementen van buitenaf op Vlielandse bodem, terwijl de economische betrekkingen met het vasteland de Vlielandse cultuur deden vormen en aanpassen zodat deze zich zo optimaal mogelijk aansloot op het economische verkeer langs het eiland.

De kosmopolitische aard van het 17^{de}-eeuwse Vlieland hield in dat het eiland veel religieuze en culturele input had vanuit andere gebieden in Nederland. Deze mensen, van diverse geografische, religieuze en culturele afkomst, moesten met elkaar samen leven en werken op het eiland. De uitkomst hiervan was dat zij kosmopolitisch ingesteld waren maar toch met elkaar verbonden waren door hun gemeenschappelijke woonplaats. Dit leidde tot de vorming van tradities waarmee, zoals eerder beschreven, de gemeenschappelijke binding sterk vertoond werd.

De bewoners moesten het, zoals eerder gezegd, met elkaar vinden, en dit was alleen mogelijk door open te staan voor elkaars opvattingen en levenswijzen. Het kon ook niet anders of dit was een gedeeld aspect tussen de bewoners op het eiland. Zij waren op elkaar

aangewezen voor het minste of geringste en moesten in de barre winters met elkaar een uitweg kunnen vinden voor de problemen die buitenstaanders of de natuur met zich meebrachten. Dit kon soms echter ook spanningen veroorzaken, vooral in periodes van isolatie (bv. gedurende de winter) of door religieuze twisten of burenruzies.

De Vlielandse cultuur kan op dit aspect als vrijgevochten beschreven worden. Het kosmopolitisme bracht enkele implicaties met zich mee in de verhoudingen tussen de autoriteiten en de bevolking. Het zorgde voor een tegendraadse houding van de bevolking die op lokaal niveau moeite had met inperking van zijn vrijheden, wanneer door de regering maatregelen werden getroffen die rechtstreeks invloed hadden op het dagelijkse leven van de eilanders. Verder zorgde de unieke sociale en economische context van het eiland voor begripsverschillen en wrijvingen tussen de overheid en de plaatselijke samenleving, doordat de overheidsinstrumenten geen overzicht hadden op deze context.

De religieuze diversiteit en tolerantie zorgden hiermee in het geval van Vlieland paradoxaal ook voor spanningen; de verschillen tussen de vrijheidszin die vanuit deze vooruitstrevendheid voortkomt en de beperkingen vanaf de vaste wal zorgden dus voor gemengde gevoelens bij de plaatselijke bevolking, aangezien de afhankelijkheid van de wal enerzijds en de vrijheidsdrang anderzijds soms tegenstrijdige emoties waren. Vanwege de afgelegen positie van het eiland en de vrijheidsdrang is het logisch dat vrijheid van religieuze opvattingen hoog in het vaandel stond. Een belangrijke getuigenis voor de religieuze vrijheid op Vlieland was de aanwezigheid van een grote gemeenschap doopsgezinden op het eiland, die tegen vervolging door de overheid werd beschermd door de rest van de eilander gemeenschap in de 16^{de} eeuw.

De doopsgezinden hebben voor lange tijd deel uitgemaakt van de religieuze en culturele kaart van het eiland en ook deel van het gezicht van het eiland bepaald. Tijdens de Gouden Eeuw was de gemeente der doopsgezinden op het eiland omvangrijk en in bloei. Het introverte karakter van de doopsgezinde gemeenschap zorgde soms voor tegenstand naar de plaatselijke overheid toe. Toch werden zij als medebewoners gezien, wat bijdroeg tot de instandhouding van de gemeenschappelijke solidariteit tussen doopsgezinden en protestanten als eilanders. Hiermee werd nog een paradox gecreëerd; Alhoewel de doopsgezinde gemeenschap zich in veel gevallen introvert opstelde (de doopsgezinden op Vlieland mengden zich weinig of niet met de politiek en het door hun verfoeide leger, aangezien zij wapenen verwerpen en bij voorkeur kozen voor zelfstandige beroepen), heeft zij door haar aanwezigheid tijdens de 16^{de} eeuwse transformatie in het Vlielandse religieuze leven een

doorslaggevende rol gespeeld bij de ontwikkeling van de zelfstandige eilandermentaliteit, zowel in de politieke als religieuze context.

In modernere jaren heeft de overheid vooral zijn invloed laten gelden door middel van economisch en administratief verkeer, daarmee zeggende dat Vlieland in de 20^{ste} eeuw als nooit tevoren met de wetstructuren van de wal te maken kreeg. Door de opening van de Vlielandse economie naar de toeristenstroom van de wal moesten oude financiële bedrijfs- en overheidsstructuren worden vernieuwd naar voorbeeld van wal. Het functioneren van de plaatselijke economie werd hiermee ingrijpend veranderd. Zo ook de alledaagse werkelijkheid die de eilanders hun leven deed aanpassen aan de toeristenstroom.

Deze diversiteit en onafhankelijkheidszin heeft ook zijn effect op de culturele uitingen van het eiland gehad. De Vlielandse rituelen, in het verleden en tegenwoordig, reflecteren deze werkelijkheid. Zij hebben in alle gevallen snel hun religieuze veren afgeschud, en waren inkluderend van aard, waarin de eilander bevolking voor zover nagegaan kan worden voor het grootste deel deelnam. Tot vrij recent speelde bijgeloof echter nog wel een belangrijke rol, wat echter uiteindelijk ook zijn invloed kwijtraakte tegen het einde van de 19^{de} en in het begin van de 20^{ste} eeuw. De belangrijkste verschuivingen door de eeuwen heen zijn: het hierboven genoemde verdwijnen van culturele uitingen van bijgeloof (de wacht bij de doden, de vroegere versies van het opkleden en pierepauwen), het verdwijnen van het queesten als vorm van proefhuwelijk en uiteindelijk een aaneensluiting van de eilander cultuur op de moderne ontzuilde Nederlandse samenleving en weer de ontkoppeling hiervan in de recente tijd.

Tot slot zijn de invloeden van de wal samen te vatten als afwisselend van aard, waarbij de Vlielandse cultuur zich elke keer tot zoverre aanpaste dat de samenwerkingsband optimaal was. Dit droeg bij tot een goede samenwerking met overheidsinstrumenten, iets wat noodzakelijk was voor de economische overleving van het eiland. Op deze manier behielden de eilanders meestal hun onafhankelijkheid, terwijl zij toch voor zoverre gehoor gaven aan hun verplichtingen naar de overheid aan de wal. De karakteristieke vrijzinnigheid, op religieus en politiek gebied, bestaat in deze vorm tot op heden.

Bibliografie

Allan F., 1857: *Het Eiland Vlieland en Zijne Bewoners*. Amsterdam, Uitgeverij Borleffs en Ten Have.

Boomstra, B., 1998: *Reisgids voor Terschelling*. Assen, Drukkerij Van Gorcum.

Buchelius aan Johannes de Witt, 28-07-1591, *Farrago*, 139r-141v; *Commentarius* II, 146v, 24-06-1591. Bibliotheek der Rijksuniversiteit Utrecht.

den Heussen, F. E., 1638: *den Christelijken Jongeling*.

Ditzhuyzen, van R., 2004: *Gloppengids van Vlieland*. Den Haag, Akribia Uitgevers.

Doedens, A. & Houter, J., 2010: *Vlieland. Een Nederlandse Geschiedenis*. Franeker, Uitgeverij van Wijnen.

Eekhof, W., 1851: *Geschiedenis van Friesland, In Hoofdtrekken*. Leeuwarden, Uitgever: W. Eekhof.

Exalto J., 2004: “Het goede voorbeeld. Zeventiende-eeuwse jeugdcultuur en het exempel in de gereformeerde opvoeding,” In: *Jongeren en moraal in de Nederlanden tijdens de late Middeleeuwen en de Vroegmoderne tijd*. Red. L.F. Groenendijk en B.B. Roberts. pp. 73-94, met name 87-89.

Gans, J. 2003: “Bladstil op Vlieland, Impressies van een Waddeneiland”. Collectie van de artikelen van de heer Gans in de *Telegraaf*. Amsterdam, uitgeverij de Prom.

Grabner J., 1792: “*Luitenant in dienst van de Republiek*”, *Brieven over de Vereenigde Nederlanden, uit het Hoogduitsch vertaald*. Haarlem, Uitgeverij Loosjes.

Grijpink, 1937: *Register op de parochieën, altaren, vicariën en de bediendaren, zoals die voorkomen in de middeleeuwse rekeningen van den officiaal des aartsdiakens van den Utrechtsen dom* (Amsterdam, 1914-1937) III.

Haks D., 1985: *Huwelijk en gezin in Holland in de 17de en 18de eeuw*. Utrecht, HES Uitgevers.

Loosjes J., 1912: “De doopsgezinde gemeente op Vlieland”, in: *Doopsgezinde bijdragen*, pp.79-93.

Merriam-Webster, Inc., 1999: *Merriam Webster's Encyclopedia of World Religions*.

Overwater, A. M., 1981: *Van leitsagher tot loods: 400 jaar loodsen van Rotterdam*. Rotterdam, Stichting Historische Publicaties Roterodamum.

Pollmann, J., 2008: *Een andere weg naar God. De reformatie van Arnold Buchelius (1565-1641)*. Amsterdam, Uitgeverij Bert Bakker.

Provinciale indeling Vlieland en Terschelling: http://resourcessgd.kb.nl/SGD/19501951/PDF/SGD_19501951_0001299.pdf, geraadpleegd 22-03-2012

Schoorl, H., 2000: *De convexe kustboog Texel-Vlieland-Terschelling. Bijdragen tot de kennis van het westelijk waddengebied en de eilanden Texel, Vlieland en Terschelling*. III, verzorgd door J. T. Bremer en H. Th. M. Lambooi. Schoorl, Uitgeverij Pirola.

Ten Cate, S. B., 1839: *Geschiedenis der Doopsgezinden in Friesland: van derzelver ontstaan tot dezen tijd, uit oorspronkelijke stukken en echte berigten opgemaakt*. Leeuwarden, Uitgever: W. Eekhof.

van der Aa, A. J., 1848: *Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden*, XI. Gorcum, Uitgever: Jacobus Noorduijn.

Van der Kooi, G., 2005: *De wynberch des Heren. Godsdienstige veranderingen op Texel, 1514-1572*. Hilversum, Uitgeverij Verloren.

Vermeulen D., 1979: *Op zoek naar Vlielands Verleden*. Baarn, Uitgeverij het Wereldvenster.

Appendix – interview Jan Houter (04-01-2012)

Het interview met Jan Houter is ingegaan op de huidige praktijken omtrent de Vlielandse gebruiken, alsmede korte uitweidingen over het verleden van deze rituelen, zoals deze in het geheugen van de heer Houter voorkomen. De heer Houter is bij uitstek schrijver over het Vlielandse heden en verleden; diverse publicaties zoals “Vlieland-Een Nederlandse Geschiedenis” of “1666-De ramp van Vlieland en Terschelling”, alsmede vele artikelen in de Vlieland Magazine en elders zijn van zijn pen afkomstig (in samenwerking met historicus dr. A. Doedens). De heer Houter is 71 jaar en is vanaf jonge leeftijd woonachtig op Vlieland. Hieronder volgen aantekeningen van het interview. De belangrijkste, relevante delen van het interview staan hier beschreven. De echtheid van het interview is door de heer Houter per e-mail geverifieerd op 14-01-2014.

Betreffende Opkleden:

De heer Houter weidde kort uit over de huidige vorm van het opkleden zoals beschreven in de desbetreffende alinea. Hij legde nadruk op de oorsprong van het gebruik, dat met superstitie alsmede met het heylekoppen te maken zou hebben. Ook kan hij zich herinneren dat in het verleden dames niet deel mochten nemen aan het gebruik.

Betreffende Pierepauwen:

De heer Houter noemde een prominente Franse aanwezigheid in de Napoleontische tijd als het origine van de naam, en het vroegere voorkomen van de deelnemers, in lampionnen en witte gewaden. Tegenwoordig worden witte gewaden niet meer gedragen. Het gebruik heeft zijn ‘serieuze veren’ afgeschud en wordt heden als een gebruik gezien wat veel vermaak voor de jeugd biedt.

Betreffende de Wacht bij de Doden en begrafenisrituelen:

De heer Houter legde nadruk op het belang van de eilanderprocessies voor de instandhouding van het eigen collectieve eilander geheugen; deze zou belangrijk zijn voor de continuatie van het coherentiebesef onder de eilanders zelf. Hij heeft kort uitgeweid over de details van de

vorm van de eilanderbegrafenissen, ook ging hij kort in op de vroegere vorm van de Wacht bij de Doden.

Betreffende Nieuwjaar: De heer Houter ging uitgebreid in op de huidige vorm die de Nieuwjaarsviering inneemt, alsmede de bruisende aard van het feest, wat leidt tot continue veranderingen en verschuivingen in het gebruik.